

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

1990

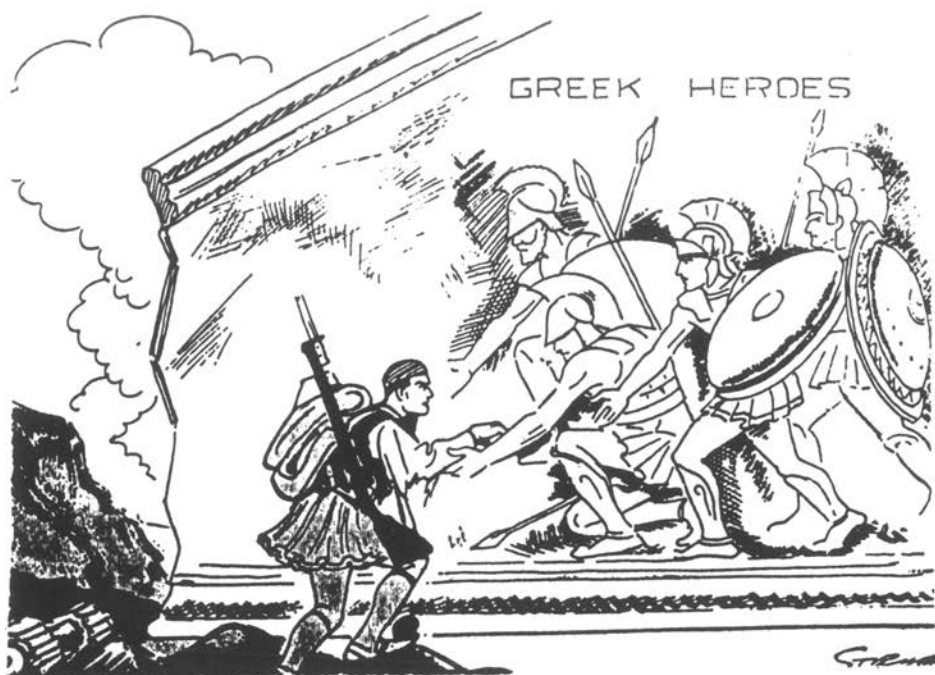
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ 12

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ

Ἡ ἔκδοσις τοῦ τεύχους 12 συμπίπτει μὲ τὴν συμπλήρωσιν τῶν 50 χρόνων ἀπὸ τὴν ἑναρξιν τοῦ πολέμου τοῦ '40, ἐπέτειο πού, ὅπως δηλώθηκε, ἡ Ἐταιρεία θὰ τιμῆσει. Ὁ πόλεμος αὐτός, πού δὲν τὸν θελήσαμε, ἐπέδρασε καὶ στ' ἀρχαῖα καὶ στοὺς ἀρχαιολόγους. Μὲ τίς λίγες σελίδες πού τοῦ ἀφιερώνονται στὸ τεῦχος τοῦτο θυμίζουμε στοὺς παλαιότερους καὶ παρουσιάζουμε στοὺς νεώτερος μερικὲς χαρακτηριστικὲς εἰκόνες μιᾶς μεγάλης περιόδου τῆς ἱστορίας μας.

Ἡ πλήρης ἐξιστόρησις τῶν περιπετειῶν τῶν ἀρχαίων μας, πού ἀποτελοῦν καὶ αὐτὲς μικρὸ τμῆμα τῆς ἐθνικῆς τραγωδίας, θὰ φανερώσει τὴν τεράστια προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων γιὰ τὴ διαφύλαξή τους, προσπάθεια πού φυσικὸ ἦταν νὰ ξεχαστεῖ μὲ ὅσα ἀκολούθησαν τὴ λήξιν τοῦ πολέμου. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἐργάστηκαν τότε ἔχουν πλέον φύγει καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ θὰ βασιστοῦμε στὰ κατάλοιπά τους, κατὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ μέθοδο, γιὰ νὰ ἀνασυστήσουμε τὴν εἰκόνα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ τέλους τοῦ '40.

Σκίτσο αγγλικής εφημερίδας που άπηχει τὰ αισθήματα τῶν Ἀγγλων
κατὰ τίς πρώτες νίκες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Τὸ Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο
κάθε ἔτους μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι

ISSN 1105-1205

ΑΓΓΛΟΙ ΕΛΛΗΣΙ ΧΑΙΡΕΙΝ

οὐ Μαραθωνομάχας σέβομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς,
ὧ φίλοι, οὐ τοίων χειροτέρους πατέρων

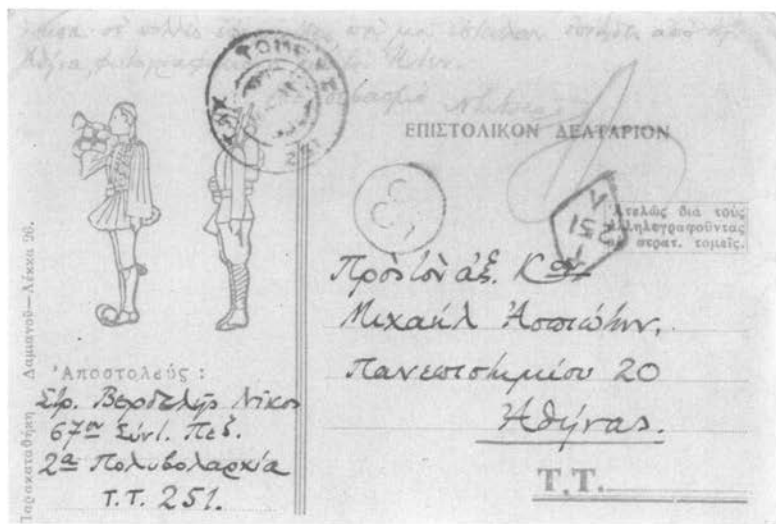
Ἐπίγραμμα-ἀφιέρωση στὸν τόμο LX, 1940 τοῦ περιοδικοῦ *The Journal of Hellenic Studies*.

Οἶδ' Ἀΐδαν στέρξαντες ἐνόπλιον, οὐχ, ἄπερ ἄλλοι,
στάλαν, ἀλλ' ἀρετὰν ἀντ' ἀρετᾶς ἔλαχον

Ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα γιὰ τοὺς Βρετανοὺς ἀρχαιολόγους Stanley Casson († Ἰούλιος 1944), John Devitt Stringfellow Pendlebury († Ἡράκλειο, 22 Μαΐου 1941) καὶ David John Wallace († Ἡπειρος, Αὐγούστος 1944) ποὺ σκοτώθηκαν στὸν πόλεμο. Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *The Annual of the British School at Athens* XLII, 1947, XV.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ΣΤΟ ΜΕΤΩΠΟ

Ἡ ἐπιστολὴ ποὺ δημοσιεύεται ἐν συνεχείᾳ ἀπευθύνθηκε στὸν Μιχαήλ Ἀσπιώτη, Διευθυντὴ τῶν Γραφείων τῆς Ἐταιρείας. Ἀποστολέας ἦταν ὁ Νικόλαος Βερδελῆς, Ἐπιμελητὴς καὶ Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων (1942-1966), ἀγαπητὸς ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαιολόγους καὶ ἐξαιρετὸς ἐπιστήμων. Ὑπηρέτησε στὴ Θεσσαλία, στὴν Ἀργολίδα καὶ στὴν Ἀττική. Ἡ τελευταία του θέση ἦταν τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου καὶ βρῆκε τὸν θάνατο τὸ πρωὶ τῆς 12 Αὐγούστου 1966 ἀνεβαίνοντας τὸν Βράχο.

5 Ἀπριλίου 1941

Σεβαστέ μου κ. Ἀσπιώτη,

Ἡ κάρτα σας πολὺ μ' ἐχαροποίησε. Σᾶς εὐχαριστῶ πού δὲν με ξεχνᾶτε. Μὰ καὶ δική μου σκέψις, μέσα στὶς κακουχίες πού ἀναγκαστικὰ ἀντικρύζει κανεὶς ὅταν βρίσκεται στὶς πρῶτες γραμμὲς τοῦ Μετώπου, πάντοτε σὲ σᾶς τριγυρνᾶ καὶ στὸ ἄλλο ἀγαπημένο μου περιβάλλον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Εἶθε ὁ Πανάγαθος Κύριος νὰ μὲ φέρῃ πάλιν γρήγορα κοντά σας, σῶον καὶ ἀβλαβῆ, γιὰ νὰ συνεχίσωμεν πάλιν ὅλοι μαζί τὶς εἰρηνικὲς καὶ ἡσυχες ἐργασίες μας.

Ἀπὸ τὸν σεβαστόν μου Διδάσκαλον δὲν πῆρα δεύτερο γράμμα, μὰ εἶναι τὸ ἴδιο ὅταν λαβαίνω ἀπὸ σᾶς. Ξέρω ἄλλως τε τὶς πολλὲς τοῦ ἀσχολίες.

Προχθὲς ἔλαβα μιὰ κάρτα ἀπὸ τὴν Βαρβάρα καὶ πολὺ εὐχαριστήθηκα. Τώρα εἶναι σειρὰ τῆς Ἀρτεμισίας, στὴν ὁποίαν διαβιβάζετε τοὺς πιὸ θερμούς μου χαιρετισμούς καθὼς καὶ στὸν Δημητρώ. Μὴ μᾶς ξεχνᾶτε. Ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὰ γράμματά σας. Τὰ σέβη μου στὸν Διδάσκαλό μου, τὸν ὁποῖον ἀπήλαυσα σὲ πολλὲς ἐφημερίδες πού μοῦ ἔστειλαν ἐπίτηδες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, φωτογραφημένο μὲ τὸν Ἦντεν.

[...]

Ὁ «Διδάσκαλος» πού μνημονεύει ὁ Ν. Βερδελῆς ἦταν ὁ Γ. Οἰκονόμος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας (1924-1951). Τὰ ἄλλα πρόσωπα εἶναι ἡ Βαρβάρα Φιλιππάκη, τέως Γενικὴ Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἡ Ἀρτεμισία Γιαννουλάτου, Ἐπιμελητὴς Δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας, καὶ ὁ Δημήτριος Πελεκίδης, Διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς.

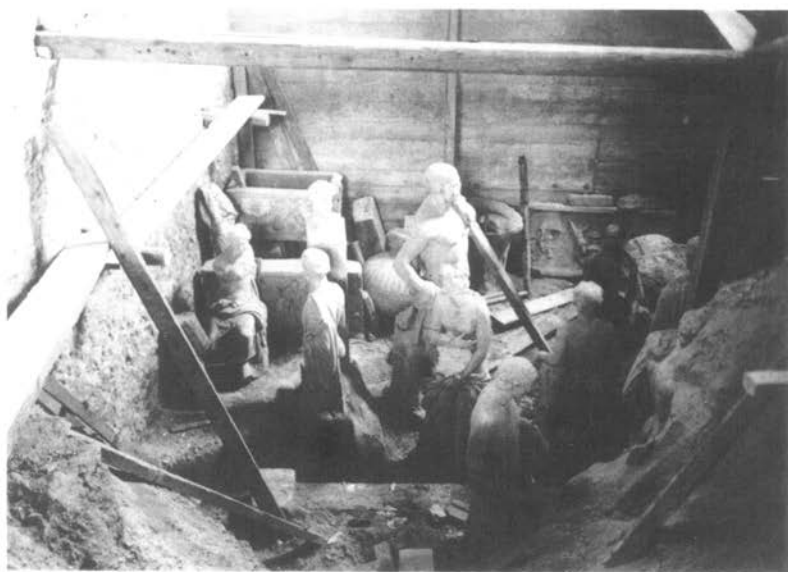
B.X.Π.

Ὁ Ἄγγλος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ἄντονι Ἥντεν, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτελείου σὲρ Τζῶν Νήλ καὶ ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος μέσα στὸν Παρθενῶνα, τὴ Δευτέρα 3 Μαρτίου 1941.

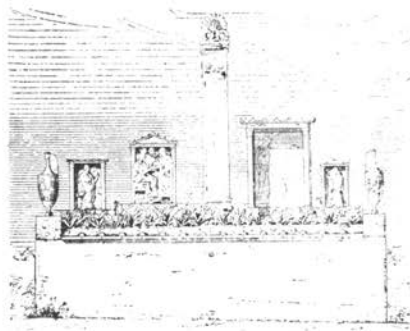
Δύο παιδάκια ανάμεσα στα ερείπια που προκάλεσε ο βομβαρδισμός.
Δέν θά μάθουμε ποτέ αν εξακολουθούν νά ζοῦν ανάμεσά μας.

Λάκκος σέ μιὰ ἀπό τίς αἴθουσες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου γεμάτος ἀρχαῖα
πού πρόκειται νά καλυφθοῦν μέ ἄμμο.

Γερμανικό ἀντιαεροπορικό πυροβόλο στὴν περιοχή τῆς νότιας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως.

Merkblätter für den deutschen Soldaten an den geschichtlichen Stätten Griechenlands

2. Die Stadt Athen.

(3. Auflage)

2. Teil.

Die Gräberstadt.

Nach uraltem Brauch wurden die Toten im Altertum vor den Mauern der Stadt begraben.
Hier lagen die Ahnen, deren Namen die Familien durch die Geschlechter und Jahrhunderte
bewahrten, und die bis zu dem Stammvater der Sippe in die Urzeit der Sage reichten. Der Bo-

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ τεύχους γιὰ τὸν Κεραμεικὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν ὁδηγῶν
ποῦ ἐξέδωσαν οἱ ἀρχεὲς κατοχῆς γιὰ τὰ γερμανικὰ στρατεύματα.
Τὸ κείμενο τῶν τευχῶν αὐτῶν ἐπηξηγημένο καὶ βελτιωμένο ἀποτελεῖ τὸν γνωστὸ ὁδηγὸ
τῶν Ernst Kirsten καὶ Wilhelm Kraker, *Griechenlandkunde*, ποὺ ἀριθμεῖ πολλές ἐκδόσεις.

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Χορήγηση ύποτροφίας

Τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ὀμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας παρέχει, μέσω τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μία ὑποτροφία διάρκειας ἑνὸς χρόνου σὲ Ἑλληνα διδάκτορα τῆς ἀρχαιολογίας, γιὰ νὰ ἐργαστεῖ σὲ ἐπιστημονικὸ ἀρχαιολογικὸ ἐρευνητικὸ Ἰδρυμα τῆς Γερμανίας. Ἡ ἀπονομὴ τῆς ὑποτροφίας θὰ γίνεи στὶς ἀρχὲς τοῦ φθινοπώρου.

Εὐχαρίστως ἐπίσης γνωστοποιοῦμε ὅτι τὸ Ἰδρυμα Πιερίδη μετέτρεψε σὲ τετραετὴ τὴν ἐτήσια ὑποτροφία πού εἶχε χορηγήσει μέσω τῆς Ἑταιρείας στὸν κ. Γ. Παραρᾶ, γιὰ σπουδὲς κυπριακῆς ἀρχαιολογίας στὸ Göteborg.

Δωρεές

Τὸ Συμβούλιο ἐκφράζει τὶς θερμὲς εὐχαριστίες του γιὰ τὶς δωρεὲς πού ἔγιναν πρὸς τὴν Ἑταιρεία γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν της:

Ἀπὸ τὴν κυρία Μαρία Χαιρέτη στὴ μνήμη τῶν γονέων της.

Ἀπὸ τὸν κύριο Ἀναστάσιο Σιαφάκα στὴ μνήμη τῆς κόρης του Ἰσμήνης.

Ἀπὸ τὴν κυρία Ἐλένη Μπακολουκᾶ, Γραμματέα τοῦ Μουσείου Δελφῶν.

Ἀπὸ τὸν κύριο Ἀλέξανδρο Ζαφειρόπουλο στὴ μνήμη τοῦ πατέρα του Ἰωάννου Ζαφειροπούλου.

Ἀπὸ τὴν κυρία Ἑλλη Μαλάμου στὴ μνήμη Κωνσταντίνου Μπόνη.

Τὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Βενετίας

Ἡ Ἑταιρεία χορήγησε στὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Βενετίας, γιὰ τοὺς ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς του, τὸ ποσὸν τῶν 20.000.000 δραχμῶν. Ἐλπίζεται ὅτι θὰ προσφέρουν καὶ ἄλλοι ὥστε τὸ ἐθνικὸ αὐτὸ Ἰδρυμα, τὸ μόνον στὸ ἐξωτερικὸ, νὰ συνεχίσει ἀπρόσκοπτα τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ ἐθνικὴ πορεία του πού κινδύνευσε νὰ διακοπεῖ.

Ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου

Κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τέλους Ἰουλίου τὸ Συμβούλιο ἐνίσχυσε χρηματικά συγγενῆ Ἰδρύματα γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν τους, κυρίως τὴν ἔκδοση περιοδικῶν, ὡς καὶ ἀρκετοὺς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους τῶν ὁποίων κάλυψε τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν προετοιμασία δημοσιεύσεων:

Ἰδρύματα: Ἱστορική καὶ Ἐθνολογική Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος, Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς, Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἑλληνικὸ καὶ Διεθνὲς LIMC, Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία.

Ἐνίσχυση μελετῶν: Κ. Δανάλη Γκιολέ, Ἀντ. Μουνδρέα Ἀγραφιῶτου, Αἰκ. Παπαευθυμίου Παπανθίμου, Ἀγ. Πιλάλη Παπαστερίου, Στέλλα Δρούγου, Lilly Kahil, Μιχ. Κοσμοπούλου, Φρ. Ριζοπούλου Ἡγουμενίδου, Ἀ. Βλαχοπούλου, Ἰ. Βοκοτοπούλου, Ἀρτ. Ὠνάσογλου.

Ἡ Ἐταιρεία θὰ συμβάλει στὴν ἐκτέλεση τοῦ ἐπιστημονικοῦ προγράμματος «Μελέτη τοῦ μνημειακοῦ διακόσμου τῶν ναῶν τοῦ 13ου αἰ. στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κύπρο» ποὺ γίνεται ἀπὸ τὸ Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων τοῦ ΕΜΠ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῶν κυριῶν Ντούλας Μουρίκη, Μελίτας Ἐμμανουήλ καὶ Εὐγενίας Ἀλμπάνη.

Ἡ Ἐταιρεία διευκόλυνε τὸν καθηγητὴ κ. Alex. Fol κατὰ τὴν πρόσφατη ἐπίσκεψή του στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Μ. Κορρέ κατὰ τὴ μετάβασή του στὴ Νεάπολη καὶ ἐνίσχυσε μὲ βιβλία τὶς βιβλιοθηκῆς τῶν Πανεπιστημίων τῆς Besançon (Γαλλία) καὶ Manitoba (Καναδᾶς).

Τὸ Ἔργον τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1989

Στις 13 Μαΐου 1990 ἔγινε ἡ ἐτήσια Δημόσια Συνεδρία κατὰ τὴν ὁποία ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου ἐξέθεσε τὸ Ἔργο τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1989. Στὴ Συνεδρία παραβρέθηκε ὁ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ κ. Τζ. Τζαννετάκης καὶ ὁ Γ. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ κ. Παν. Φωτέας.

Ἔργα στὸ μέγαρο τῆς Ἐταιρείας

Ἀρχισαν καὶ προχωροῦν ἐντατικὰ τὰ ἔργα τροποποιήσεως τοῦ πέμπτου ὀρόφου τοῦ μεγάρου τῆς Ἐταιρείας. Ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ,

ἐκεῖ θὰ μεταφερθεῖ τὸ Λογιστήριο, ἡ Γραμματεία, ἡ αἴθουσα τοῦ Συμβουλίου, τὰ γραφεῖα τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου, τοῦ Διευθυντοῦ τῶν Γραφείων, τῶν Ὀρκωτῶν Λογιστῶν καὶ τοῦ Ἐσωτερικοῦ Ἐλέγχου, τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ Γ. Γραμματέως. Στους χώρους πού θὰ ἐλευθερωθοῦν θὰ ἐπεκταθεῖ ἡ Βιβλιοθήκη.

Κωνσταντῖνος Μπόνης (1905-1990)

Στις 7 Μαΐου ἔφυγε ὁ πρώην Πρόεδρος (1985-1988) τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐταιρείας, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Κωνσταντῖνος Μπόνης. Τὸ Συμβούλιο ἐξέδωσε ψήφισμα γιὰ τὸν θάνατό του καὶ προσέφερε στὴ μνήμη του δωρεὰ στὸ Ζάννειο Ὀρφανοτροφεῖο Πειραιῶς.

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 7 Νοεμβρίου 1990 μέχρι 13 Μαρτίου 1991 θὰ λειτουργήσῃ, γιὰ δεύτερη περίοδο, ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης. Τὰ μαθήματα θὰ εἶναι δῶρα καὶ θὰ γίνονται κάθε Τετάρτη ἀπόγευμα. Τὴν πρώτη ὥρα θὰ διδάσκεται Ἀρχιτεκτονικὴ (ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα ὡς τὰ χρόνια μας) καὶ τὴ δεύτερη Βυζαντινὴ Τέχνη (ἀπὸ τὰ παλαιοχριστιανικὰ χρόνια ὡς τὴν ἀναβίωση τῆς βυζαντινῆς τεχνολογίας τὸν 20ὸ αἰ.).

Ὅπως καὶ κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῶν μαθημάτων οἱ θέσεις τῶν μαθητῶν θὰ εἶναι περιορισμένες (μέχρι 420). Φέτος δὲν θὰ γίνουν προεγγραφὲς ἀλλὰ ἐγγραφὲς κατὰ σειρὰ προσελεύσεως ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου. Τὸ τέλος ἐγγραφῆς εἶναι 6.000 δρχ. (3.000 γιὰ τοὺς φοιτητές). Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἔχει ὡς ἐξῆς:

Τετάρτη 7 Νοεμβρίου 1990

Εἰσαγωγὴ ΠΑΥΛΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

Ὁ Παρθενῶν

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Στὸ λυκόφως τῆς ἀρχαιότητος: Ζωὴ καὶ Τέχνη κατὰ τοὺς παλαιοχρ. χρόνους

Τετάρτη 14 Νοεμβρίου 1990

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

Ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Στὸ λυκόφως τῆς ἀρχαιότητος: Ζωὴ καὶ Τέχνη κατὰ τοὺς παλαιοχρ. χρόνους

Τετάρτη 21 Νοεμβρίου 1990

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΟΥΡΑΣ
Ἡ Ἁγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως

ΓΙΩΤΑ ΑΤΖΑΚΑ
*Τὰ ψηφιδωτά δάπεδα τῆς Ἑλλάδας
 στὴν παλαιοχρ. ἐποχὴ (4ος-6ος αἰ.).
 Διαμόρφωση, ἐξέλιξη, ἐργαστήρια*

Τετάρτη 5 Δεκεμβρίου 1990

ΠΑΥΛΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ
*Τὸ συγκρότημα τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ
 Φωκίδος, σταθμὸς στὴν ἐξέλιξη
 τῆς μεσοβυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς*

ΝΑΝΩ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ
*Οἱ ἀρχές τῶν φορητῶν εἰκόνων
 καὶ ἡ ἀρχαία παράδοση*

Τετάρτη 12 Δεκεμβρίου 1990

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ
Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη

ΚΑΤΙΑ ΛΟΒΕΡΔΟΥ-ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ
*Ἐντοίχια ψηφιδωτά
 στὸν χρυσὸ αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ:
 Θεσσαλονίκη, Κύπρος, Σινᾶ*

Τετάρτη 19 Δεκεμβρίου 1990

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
*Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἰταλικὴ
 ἀναγέννηση. 16ος καὶ 17ος αἰ.*

ΚΑΤΙΑ ΛΟΒΕΡΔΟΥ-ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ
*Ἐντοίχια ψηφιδωτά στὸν χρυσὸ αἰῶνα
 τοῦ Ἰουστινιανοῦ: Ραβέννα*

Τετάρτη 9 Ἰανουαρίου 1991

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ
Ἑλληνικὴ παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ
*Θεσσαλονίκη - Ἁγιὸν Ὄρος
 τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων*

Τετάρτη 16 Ἰανουαρίου 1991

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΚΚΟΥ
Νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ
*Ἡ βυζαντινὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ
 ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου
 ὡς τὸ τέλος τῆς «Μακεδονικῆς
 Ἀναγέννησης» (602-1000 περίπου).
 Παράδοση καὶ ἀνανέωση*

Τετάρτη 23 Ἰανουαρίου 1991

ΠΑΥΛΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ
*Θεωρία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς
 κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ
*Ἡ βυζαντινὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ
 ἀπὸ τὸ τέλος τῆς «Μακεδονικῆς
 Ἀναγέννησης» ὡς τὴ μάχη
 τοῦ Μαντζικέρτ, ἀπαρχὴ πτώσης
 τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου
 (1000-1071 περίπου). Ἡ ἀκμὴ*

Τετάρτη 30 Ιανουαρίου 1991

ΣΑΒΒΑΣ ΚΟΝΤΑΡΑΤΟΣ
Οί θεωρητικοί τῶν ἰταλικῶν
κλασικῶν αἰῶνων 15ου, 16ου
καὶ 17ου

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ
Ἡ βυζαντινὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ
ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ
ὡς τὴν κατάκτηση τῆς Κων/πόλεως
ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1071-1204).
Νέοι προβληματισμοὶ

Τετάρτη 6 Φεβρουαρίου 1991

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ
Οἱ Γάλλοι θεωρητικοί
τῶν 18ου καὶ 19ου αἰ.

ΝΤΟΥΛΑ ΜΟΥΡΙΚΗ
Ἡ Κωνσταντινούπολη
τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων

Τετάρτη 13 Φεβρουαρίου 1991

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ
Οἱ Ἀγγλοὶ θεωρητικοί τοῦ 19ου αἰ.

ΝΤΟΥΛΑ ΜΟΥΡΙΚΗ
Ὁ Μυστροῦς τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων

Τετάρτη 20 Φεβρουαρίου 1991

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΒΒΑΣ
18ος-19ος αἰ.: Τὸ θεωρητικὸ
πλαίσιο τῆς δημιουργίας
τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν μηχανικῶν

ΗΛΙΑΣ ΚΟΛΛΙΑΣ
Ἡ ἐκλεκτικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 15ου
καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. στὴ Ρόδο.

Τετάρτη 27 Φεβρουαρίου 1991

ΣΑΒΒΑΣ ΚΟΝΤΑΡΑΤΟΣ
Τὸ μοντέρνο κίνημα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
Κρητικὴ Σχολή. 15ος-17ος αἰ.

Τετάρτη 6 Μαρτίου 1991

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΑΤΟΥΡΟΣ
Ζητήματα θεωρίας
τῆς μεταπολεμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.
Τρεῖς δεκαετίες (1950-1980)

ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ
Ἀπὸ τὴ μεταβυζαντινὴ
στὴ νεοελληνικὴ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ.
Ἡ ἐπίδραση τῆς Δύσης. 18ος-19ος αἰ.

Τετάρτη 13 Μαρτίου 1991

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ
Ζητήματα θεωρίας
τῆς μεταπολεμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.
Ἡ τελευταία δεκαετία (1981-1991)

ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ
Ἡ ἀναβίωση
τῆς «βυζαντινῆς» τεχντροποιίας
καὶ οἱ σύγχρονες ἀναζητήσεις. 20ός αἰ.

Ἐπίλογος ΠΑΥΛΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΟΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Τὸ πρόβλημα τῆς ἔλλειψης δημοσιεύσεων τῶν ἀρχαίων ποὺ ἀποκαλύπτονται μὲ συστηματικὲς ἀνασκαφὲς δὲν εἶναι νέο. Ὅσο περνάει ὁ καιρὸς γίνεται μεγαλύτερο καὶ ἡ λύση του ἀπομακρύνεται. Ἐνας μεγάλος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, ὁ Hiller von Gaertringen, φίλος τῆς Ἑταιρείας καὶ πολλῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, ἐπιγραφικὸς καὶ ἀνασκαφέας, σὲ διάλεξή του σχετικῇ μὲ τὶς ἀνασκαφὲς στὴν Ἑλλάδα ποὺ δόθηκε στὶς 12 Νοεμβρίου τοῦ 1900 στὸ Rostock τῆς Γερμανίας, τὸ ἐξετάζει ὡς πρόβλημα τῆς γενιᾶς του ἢ ὁποῖα, ὅπως γνωρίζουμε, ὕψωσε γιγάντιο ἐπιστημονικὸ οἰκοδόμημα:

«Διατήρησις λοιπὸν τῶν ἀνεσκαμμένων ἀρχαιοτήτων εἶνε τὸ πρῶτον καθήκον τοῦ ἀνασκαφέως καὶ τῶν ὑποβοηθουσῶν αὐτὸν ἀρχῶν. Δεύτερον καθήκον εἶνε ἡ δημοσίευσις. Ποσάκις τοῦτο τὸ καθήκον παραλείπεται καταδείκνυσιν ἡ προφορικὴ ἐτυμηγορία διασήμευ ἀρχαιολόγου, τοῦ Ὁθωνος Πουχεστεινοῦ ἐν Φρειβούργῳ, ὅστις μέχρι πρὸ μικροῦ ἐντολῇ τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος ἀνέσκαψεν ἐν Ἡλιουπόλει τῆς Συρίας (Baalbek), ὅτι ἐπὶ ὄλην δεκαετίαν ἔπρεπε νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀνασκαφὴ εἰς ἀπαντας τοὺς τὴν Ἑλλάδα περιηγουμένους ἀρχαιολόγους, διότι ὑπολείπονται ἀκόμη ἱκανὰ πρὸς ἐπεξεργασίαν. Ἄς ἐπισκοπήσωμεν δὲ συντόμως τοῦτο τὸ κεφάλαιον. Πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἡ δημοσίευσις ἐπεδείξατο αὐτὸς ὁ Πουχεστεινός μετὰ τοῦ Ροβέρτου Κολδεβέως ἐν μεγαλοπρεπεῖ δημοσιεύματι περὶ τῶν ἰταλικῶν καὶ σικελιωτικῶν ναῶν, εἵπερ τις δὲ καὶ ἄλλος ὁ Ἑρνέστος Κούρτιος ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς καὶ διεξοδικαὶ προκαταρκτικαὶ ἀναγγελίαι, ἐγνώρισαν ἀμέσως τῷ κοινῷ τὰ σπουδαιότερα τῶν εὐρημάτων, ἐντὸς δὲ δύο καὶ εἴκοσι ἐτῶν λογιζομένων ἀπ' ἀρχῆς τῶν ἀνασκαφῶν ἐφάνη ἡ πλήρης ἐν σώματι δημοσίευσις. Περὶ ἄλλων ἀνασκαφῶν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκόμη τὸ αὐτό. Διὰ τὴν ἐν Περγάμῳ ἀκρόπολιν τῶν Ἀτταλιδῶν πολλὰ ἐγένοντο· ὁ λαμπρὸς ὅμως βωμὸς μετὰ τῆς γιγαντομαχίαν εἰκονίζουσας ζωφόρου αὐτοῦ δὲν ἐδημοσιεύθη ἀκόμη ἐπαρκῶς. Δικαιολογητέον ὅμως τοῦτο, διότι μόλις τώρα περατοῦται ἡ μετὰ μακροῦς κόπους ἐπιτευχθεῖσα ἐπαξία τοποθέτησις ἐν τῷ νέῳ Περγαμῶν μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου, καὶ ἐκεῖ μόνον ἔσται κατορθωτὴ ὀρθὴ ἐκτίμησις τούτων τῶν ἔργων κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρ-

χαίων καλλιτεχνῶν καὶ καλὴ φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις. Ὅτι δὲ συγχρόνως καὶ ὁ Κόνζης ὁ τοῦ Χουμάννου ἐν Περγάμῳ συναγωνιστῆς διατρίβει ἐκεῖ ὅπως περὰν τὴν ἔρευναν τοῦ σχεδίου τῆς ἀρχαίας πόλεως, συμβάλλει σπουδαίως εἰς τὸ νὰ ἐλπίσωμεν νῦν τὰ κράτιστα περὶ Περγάμου. Ἐτι χαλεπώτερον θὰ ἀποβῆ εἰς τοὺς διακεκριμένους λογίους τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς σχολῆς νὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ταχύτητα εἰς τὰς γονιμοτάτας ἐν Δῆλῳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀνασκαφὰς διὰ τελειωτικῶν δημοσιεύσεων, ἀφοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἑαυτῶν διευθυντοῦ Ὁμόλλου, ἐν ταῖς τερπνοτάταις καὶ εὐστόχοις μονογραφίαις τῶν ἐξεχόντων εὐρημάτων συχνάκις ἀνεδείχθησαν ἀνυπέρβλητοι τεχνοκρίται. Ὡς πρὸς Μαγνησίαν τὴν παρὰ τὸν Μαϊάνδρον οἱ προγενέστεροι ἐρευνηταὶ δὲν ἐξετέλεσαν τὸ ἑαυτῶν καθῆκον. Ἐκ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βερολινίου μουσείου ὀφείλομεν τώρα τὰς ἐπιγραφὰς εἰς τὴν ἐννεαετῆ ἐργασίαν τοῦ Ὁθωνος Κέρνου. Ἄν δ' ἐν Θῆρᾳ συνέβη τούναντίον, ὅτι δῆλα δὴ λίαν ἐνωρὶς ἀνεφάνη δημοσίευσις τῶν ἀνασκαφῶν, βραδύτερα κριτικὴ θὰ ἀποφανθῆ, ὅταν αὕτη δυνηθῆ νὰ παραβάλλῃ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο μεταγενεστέρων ἡμῶν μεταβάσεων καὶ ἐπαναληπτικῶν ἐκχώσεων. Πολυειδῶς ὅμως ἀποδείκνυται ὅτι ἡ ὑπερβάλλουσα σπουδὴ εἰς τὰς προσωρινὰς δημοσιεύσεις εἶνε ἐνίοτε λίαν ἐπιζήμιος εἰς τὴν κατόπιν καθολικὴν ἔκδοσιν· πολὺς χρόνος καὶ ἐργασία ἀπόλλυνται, τὸ πρῶτον σφριγος καὶ ὁ ἐνθουσιασμός ἐξατμίζονται, οἱ συνεργάται μεταβαίνουσιν εἰς ἄλλους τόπους, ἔνιοι ἐν τῷ μεταξύ ἀποθνήσκουσι, καὶ τὸ διάφορον τοῦ κοινοῦ ἐξαντλεῖται διὰ προλιχνευμάτων.

Εἶνε λοιπὸν ὠραῖόν τι ἡ ἐπιστῆμη τῆς σκαπάνης, καὶ εὐχόμεθα νὰ ἐξακολουθήσωσι γινόμενα καὶ ἄλλαι πολλαὶ καὶ γόνιμοι ἀνασκαφαί, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ τὴν σημαίαν τῶν θησαυρωρῶν τῶν μονομερῶς πλουτιζόντων ἰδιωτικὰς καὶ δημοσίους συλλογὰς διὰ κομψῶν εὐρημάτων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μόνην ἀνταξίαν ἀρχαιοδύφου καὶ παντὸς λογίου, ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἀκραιφνοῦς ἐπιστῆμης. Ἄν διεξάγωνται ὑπὸ τοιοῦτο πνεῦμα, τότε οὐδεμία δρᾶσις εἶνε ἀρμοδιώτερα τῆς τοῦ ἀνασκαφέως ὅπως καταδείξῃ τὸ ἐνιαῖον τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντιθέτων μεθόδων φιλολογικοαρχαιολογικῆς καὶ φυσιογνωστικῆς ἐρέυνης, τὴν ἀνάγκην τῆς συναρωγῆς ἀντιπροσώπων τῶν διαφορωτάτων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν κλάδων, καὶ συλλήβδην τὴν ἐπικοινωνίαν πάσης ἀληθοῦς ἐπιστῆμης, τέχνης καὶ μηχανικῆς».

Τὸ ἀπόσπασμα προέρχεται ἀπὸ μικρὸ φυλλάδιον: *Αἱ ἐν Ἑλλάδι ἀνασκαφαί. Ὁμιλία Χιλλέρου Γαιρετριγγενίου, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Μ.*

Κ. Κρίσπη (ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Δ. Γ. Εὐστρατίου, ὁδὸς Πραξιτέλους 8, 1901). Τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαιολόγων πού ἀναφέρονται ἔχουν ὡς ἐξῆς στὴν πρωτότυπη μορφή τους: Otto Puchstein, Robert Koldewey, Ernst Curtius, Alexander Conze, Carl Humann, Theophile Homolle, Otto Kern.

"Ὅταν ὁ Hiller ἔδινε τὴ διάλεξή του οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἦταν λιγότεροι ἀπὸ 20. Σήμερα ξεπερνοῦν τοὺς πεντακόσιους, ἐννοῶ αὐτοὺς πού ἔχουν τὴν ἀρχαιολογία ὡς ἐπάγγελμα, μέλη τῆς Ὑπηρεσίας, πανεπιστημιακούς, μέλη τοῦ ΚΕΡΑ, τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας, τοὺς ἐκτάκτους, τοὺς μεταπτυχιακούς πού ἐτοιμάζουν διατριβές, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε πολλοὺς πού ἀσκοῦν τὴν ἀρχαιολογία στὸ Ἐξωτερικό. Δὲν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχαιολόγων λοιπὸν οὔτε τὰ ὑλικά μέσα πού ἔχουν πρωτεύουσα σημασία, γιατί τότε ἢ ἀπόδοσή μας σήμερα ἔπρεπε νὰ ἦταν τουλάχιστον 25 φορές μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ 1900. Ἐχουν διατυπωθεῖ κατὰ καιροὺς ἐρμηνεῖες τοῦ φαινομένου, ἀναπόσπαστα συνδεδεμένου μὲ τὸ ὅμοιο φαινόμενο πού παρατηρεῖται στὴ σημερινὴ ἐλληνικὴ λογοτεχνία καὶ Τέχνη πού καὶ αὐτὲς πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ τῶν παλαιότερων ἐποχῶν.

Ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια οἱ δυσμενεῖς παράγοντες πού ἐπέδρασαν ἀνασχητικὰ στὴν ἐπιστημονικὴ δημιουργία τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων ἔχουν ὑποχωρήσει χωρὶς ἀντίστοιχα νὰ ἀναπτυχθεῖ αὐτή. Φαίνεται πὼς θὰ χρειαστεῖ πολὺς χρόνος ἀκόμη καὶ κυρίως ἀτομικὴ προσπάθεια.

B.X.Π.

ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

«Κάθε ἄνθρωπος πού ἐργάζεται σὲ ὁποιοδήποτε τομέα τῆς ἐπιστήμης γνωρίζει πὼς μία ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ὑποχρεώσεις πού ἐπιβάλλει ἢ ἐπιστημονικὴ ἠθικὴ εἶναι ἡ δημοσίευση τῶν συμπερασμάτων του. Ὅταν ἔργο του εἶναι ἡ ἀρχαιολογικὴ ἀνασκαφὴ ἢ ὑποχρέωση εἶναι ἰδιαιτέρα πιεστικὴ, γιατί ἓνας χῶρος πού ἔχει πλήρως ἀνασκαφῆ εἶναι ἓνας χῶρος στὸν ὁποῖο κανεὶς ἀρχαιολόγος δὲν θὰ μπορεῖ στὸ μέλλον νὰ ἀνακαλύψει ὅ,τιδήποτε. Ὅλοι οἱ ἀρχαιολόγοι τὸ γνωρίζουν αὐτὸ καὶ ὅλοι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως, δροῦν ἀναλόγως. Οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς Βρετανικῆς Κυβερνήσεως ὅμως, ἀνασκάπτουν συνεχῶς χῶρους σ' ὅλη τὴν ἐπικράτεια, μὲ τὰ χρήματα τῶν φορολογουμένων, χωρὶς νὰ δημοσιεύουν τίποτε. Γνωρίζουν πὼς ἐγκληματοῦν κατὰ τῆς ἐπιστήμης τους· γιατί ὅταν ἄλλοι ἀρχαιολόγοι

τούς μιλοῦν γι' αὐτὸ τὸ θέμα ἔχουν ἔτοιμες τὶς δικαιολογίες τους. Τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν δὲν τοὺς δίνει χρήματα γιὰ τὶς δημοσιεύσεις».

(R.G. Collingwood, *An Autobiography*, Clarendon Press, Oxford 1982, 127). Ὁ R.G. Collingwood (†1943), καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὴν Ὁξφόρδη, ἀρχαιολόγος καὶ ἱστορικός, ἔγραψε τὴ σύντομη αὐτοβιογραφία του τὸ 1938. Τὰ ὅσα λέγει γιὰ τοὺς Βρετανοὺς ἀρχαιολόγους ἰσχύουν καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους ὅλου τοῦ κόσμου καὶ περισσότερο γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἀσκοῦν τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ ἐπιστήμη.

Η ΒΕΡΟΛΙΝΕΙΟΣ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ 1988

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1987 ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς εἰδικῶν ἀπὸ τὴν Τουρκία, Μ. Βρετανία, Γερμανία, ΗΠΑ, Ἑλβετία καὶ Ἑλλάδα (ἡ Ἐφορὸς Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν Ἀ. Λεμπέση) συναντήθηκε στὸ Βερολίνο καὶ συνέταξε ἓνα σχέδιο διακήρυξης σχετικὰ μὲ τὶς ἐξαγωγές, τὶς νέες ἀγορές καὶ τὸν δανεισμὸ ἀρχαίων. Στὶς 27 Ἰουλίου 1988 μία στρογγυλὴ τράπεζα συζήτησε τὴ διακήρυξη, στὰ πλαίσια τοῦ 13ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἔλαβε μέρος ἡ Φ. Ζαφειροπούλου, προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Κυκλάδων-Σάμου καὶ τότε πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων. Ἀποφασίστηκαν κάποιες μικρὲς ἀλλαγές καὶ ἡ διακήρυξη δόθηκε στὴ δημοσιότητα μὲ σύντομη εἰσαγωγή γιὰ τὰ προδιατρέξαντα καὶ τὰ ἐπιγενόμενα, καθὼς καὶ τὴ διεθνὴ ἀπήχηση, ἀπὸ τὸν καθ. Wolf-Dieter Heilmeyer (*Jahrbuch Preussischer Kulturbesitz* 25, 1988, 117-124). Ἄν καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἡ διεθνὴ ἀπήχηση ἦταν μεγάλη — ἀπετέλεσε μάλιστα καὶ τὴν αἰτία τῆς διοργάνωσης ἑνὸς Colloquium On Collecting Antiquities στὸ J. Paul Getty Museum (16 Μαρτίου 1989), γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. ἔκθεσή μου στὸ προσεχὲς τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Τετράμηνα Ἀμφίσσης* —, στὴν Ἑλλάδα, ἐξ ὧσων γνωρίζω, δημοσιεύθηκε μόνον ἓνα ἄρθρο τῆς Ἀθ. Καλογεροπούλου (*Ἡ Καθημερινή*, 20-9-1988).

Ἐπειδὴ πιστεύομε ὅτι ἡ Διακήρυξη τοῦ Βερολίνου ἀποτελεῖ σημαντικὸ βῆμα πρὸς τὴν ὀρθὴ κατεύθυνση, ἀποδίδομε ἐδῶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ὁλόκληρο τὸ τελικὸ κείμενο τῆς διακήρυξης.

ΔΑΝΕΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΚΤΗΣΕΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΜΟΥΣΕΙΑ

A. Προοίμιο

1. Ἡ ἱστορική σημασία ἑνὸς ἀντικειμένου στὴ συλλογὴ ἑνὸς μουσείου Τέχνης ἢ ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ὑποδεέστερη ἀπὸ τὴν ὕλική, τὴν αἰσθητικὴ ἢ ἄλλη ἀξία ποὺ προεχόντως τοῦ ἀποδίδονται σὲ κάθε ἐποχῇ.
2. Ἡ ἱστορική σημασία ἑνὸς τέτοιου ἀντικειμένου ἐπηρεάζεται ἀπὸ παράγοντες ὅπως ἡ προέλευσή του, ἡ λειτουργία του, οἱ λειτουργικὲς συναρτήσεις του («συμφραζόμενα», context), ἡ ἀπόσπασή του ἀπὸ αὐτὲς καὶ κατὰ πόσον τοῦτο καταγράφηκε ἢ ὄχι· σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ τὴ μερικὴ καταστροφὴ τοῦ ἀντικειμένου, ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψή του ὡς συλλεκτικὸ ἀντικείμενο καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόκτησή του ἀπὸ ἓνα μουσεῖο ἢ ἄλλη συλλογῇ.
3. Ἡ σημαντικότερη μέθοδος ἐξακρίβωσης τῆς ἱστορικῆς σημασίας ἑνὸς ἀρχαιολογικοῦ ἀντικειμένου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἶναι ἡ ἀνασκαφή. Τὸ πιὸ σπουδαῖο μέσο στὴν ἐξέταση τῆς φύσης ἑνὸς ἀρχαιολογικοῦ ἀντικειμένου μετὰ τὴν ἀνασκαφή του εἶναι ἡ καταγραφή του.
4. Κάθε περαιτέρω νέα ἐπέμβαση στὴν κατάσταση ἑνὸς ἀρχαιολογικοῦ ἀντικειμένου, ἰδίως δὲ συντηρήσεις, ἐκθέσεις καὶ ἀλλαγὴ τόπου φύλαξης πρέπει νὰ καταγράφονται. Ἀμέλεια ἢ ἀπώλεια τῶν δεδομένων αὐτῶν μειώνει τὴν ἱστορική σημασία ἑνὸς ἀντικειμένου.

B. Νέα προσκτήματα

5. Ἐνῶ οἱ συλλογὲς τῶν μουσείων σὲ χῶρες πλούσιες σὲ ἀρχαιότητες αὐξάνονται μὲ τὶς ἀνασκαφές, τὰ ἄλλα μουσεῖα ἀρχαιοτήτων ἀνὰ τὸν κόσμον ἐξαρτοῦν τὴν ἐσωτερικὴ τους ζωὴ, τὶς νέες ἐκθέσεις καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ τους ἀναπροσανατολισμὸ ἀπὸ τὶς εἰδικὲς ἐκθέσεις, τοὺς μακροχρόνιους δανεισμὸς καὶ τὰ νέα προσκτήματα.
6. Ἡ ἱστορική σημασία ἀντικειμένων ποὺ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὸ ἐμπόριο ἔργων Τέχνης ἢ ἀποκτήθηκαν προσφάτως ἀπὸ μουσεῖα πρέπει ἐπίσης νὰ μπορεῖ νὰ ἐπαληθευθεῖ· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ καταγραφή τῆς ἀνακάλυψής τους (ἀνασκαφή) καί, στὴ συνέχεια, τῆς φύλαξής τους εἶναι οὐσιώδης.
7. Καταστροφὴ ἢ πλαστογράφηση τῶν λεπτομερειῶν ἀνακάλυψης καὶ φύλαξης ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτη. Ἡ ἀποκατάσταση τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει μόνο

στυλιστικῶν ἢ ἄλλων κριτηρίων οὐδέποτε μπορεῖ νὰ ἀντισταθμίσει τὴν ἀπώλεια τῶν ἱστορικῶν συμφραζομένων.

8. Γιὰ νὰ ἀποθαρρυνθεῖ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν τῶν στοιχείων καὶ ἐπίσης ἡ περαιτέρω καταστροφή ἀρχαιολογικῶν χώρων μὲ παράνομες ἀνασκαφές, ἡ ἱστορία ἀντικειμένων ποὺ ἦταν ὡς τώρα ἄγνωστα, συμπεριλαμβανόμενης τῆς εὑρεσης καί, στὴ συνέχεια, τῆς φύλαξής τους, πρέπει νὰ ἐξετάζεται ἐπισταμένως. Τὰ μουσεῖα πρέπει νὰ καθιστοῦν γνωστὸ ὅτι δὲν ἀποκτοῦν μὲ ἀγορὰ ἢ δωρεά, ἢ δὲν ἀποδέχονται μὲ δανεισμό, ἀντικείμενα ποὺ κατέστησαν προσφάτως διαθέσιμα μὲ παράνομο ἐμπόριο (δηλ. ἀποκτήθηκαν στὴ χώρα προέλευσης ἢ ἐξάχθηκαν ἀπὸ αὐτὴν κατὰ παράβαση τῶν νόμων της) καὶ συνεπῶς στεροῦνται στοιχείων προέλευσῆς τους. "Ὅλοι οἱ ἀρχαιολόγοι ὀφείλουν νὰ ἀποφεύγουν τὴν παροχὴ βοήθειας πρὸς τὸ παράνομο αὐτὸ ἐμπόριο μὲ τὴν ἔκδοση πραγματογνωμοσύνης ἢ τὴν παροχὴ ἄλλων πληροφοριῶν πρὸς τοὺς ἐμπόρους καὶ ἰδιωτικούς συλλογεῖς. Οἱ ὑπεύθυνες ἀρχές καλοῦνται νὰ θεσπίσουν νομοθεσία μὲ ἀντίστοιχες ποινὲς πρὸς ἀποθάρρυνση τῶν παρανόμων ἀνασκαφῶν.

Γ. Διεθνεῖς πολιτιστικὲς ἀνταλλαγές

9. Ὑπὸ τὶς προϋποθέσεις ποὺ ἐκτέθηκαν ἀνωτέρω, πρέπει νὰ ἐνθαρρυνθοῦν οἱ διεθνεῖς ἀνταλλαγές μὲ δανεισμό, ὑποκείμενες πάντοτε στοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ ἀνάγκες συντήρησης:
- α) Γιὰ βραχυχρόνιες ἐκθέσεις, ποὺ σκοποῦν στὴν ἀποκατάσταση τῶν ἱστορικῶν συμφραζομένων, ἀντικειμένων καλλιτεχνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐνδιαφέροντος.
  - β) Γιὰ μακροχρόνιες ἐκθέσεις σὲ μουσεῖα ποὺ πληροῦν τὶς διεθνεῖς προδιαγραφές.
10. Αὐτὸ τὸ εἶδος πολιτιστικῆς συνδρομῆς πρέπει νὰ πραγματώνεται σὲ πνεῦμα ἀμοιβαίας συνεργασίας καὶ ὑπὸ αὐστηρὸ ἐπιστημονικὸ ἔλεγχο. Ἡ συνεργασία περιλαμβάνει κάθε εἶδος πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν, καθὼς καὶ ἐπιστημονικὲς ἢ πρακτικὲς παροχές. Ἡ ἀνταλλαγὴ ἀντικειμένων μὲ δανεισμό θὰ πρέπει νὰ δημοσιεύεται ἐντὸς εὐλόγου χρόνου.
11. Οἱ ὑπεύθυνες ἀρχές μουσειῶν καὶ διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν, οἱ τοπικὲς ἀρχές καὶ οἱ κυβερνήσεις καλοῦνται νὰ προωθήσουν πολιτιστικὲς ἀνταλλαγές αὐτοῦ τοῦ εἶδους μὲ κάθε δυνατὸ τρόπο καὶ νὰ δημοσιεύσουν τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς σχετικὰ μὲ τὰ νέα προσκλήματα καὶ τὸν δανεισμό ἀρχαίων καὶ ἔργων Τέχνης.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΡΥΠΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΊΛΙΣΣΟΥ*

Ἡ προστασία καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν μνημείων αὐτῶν ἀποτελεῖ ἱστορικὸ χρέος — καὶ μάλιστα ἐπεὶ γινόντων — τῆς σημερινῆς Ἀθήνας, ἡ ὁποία ὀφείλει πολλὰ στὴν παλαιοχριστιανικὴ πόλη (τοῦ 4ου-6ου αἰῶνα) καὶ πρέπει σύντομα νὰ ἀνταποδώσει τὴν ὀφειλὴ τῆς αὐτῆ! Καλῶς ἢ κακῶς ὅλα σχεδὸν τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας θυσιάστηκαν γιὰ νὰ προβάλλονται τὰ εἰδωλολατρικὰ ἱερὰ (Παρθενῶνας, Ἐρέχθειο, Θησεῖο κλπ.). Ἡ σημερινὴ Ἀθήνα στερεῖται, δυστυχῶς, παλαιοχριστιανικῶν μνημείων, ἐνῶ π.χ. ἡ Θεσσαλονικὴ ἔχει τὶς περίφημες βασιλικὲς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ τῆς Ἀχειροποιήτου. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ θὰ πρέπει σύντομα νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴν ἀξιοποίηση καὶ ἀποκατάσταση τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τοῦ Ἰλισσοῦ, τῆς κρύπτης καὶ τῆς βασιλικῆς. Δὲν δικαιολογεῖται πλέον νὰ ὑπάρχει ἓνα τεράστιο λειτουργικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κενὸ ἢ καὶ μιὰ ἀδικαιολόγητη πολιτιστικὴ διάσπαση — μιᾶς περίπου χιλιετηρίδας! — στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος.

1. Ἀρχικὰ ἐπιβάλλεται νὰ κατασκευαστεῖ μιὰ σταθερὴ καὶ καλαίσθητη περιμάνδρωση ὄλου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου (καὶ ἀπὸ τὶς τέσσερις πλευρῆς). Προηγουμένως ὅμως πρέπει νὰ ἀπελευθερωθεῖ καὶ νὰ ξεκαθαριστεῖ ὀριστικὰ ἡ βορειοανατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἀπὸ τὶς ὅποιες καταπατήσεις, ποὺ κατὰ καιροὺς ἔγιναν ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Γυμναστήριο ἢ καὶ τὸ Κολυμβητήριον. Ἐπιβάλλεται ἐπίσης νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀμέσως καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἐκεῖ ἀκαλαίσθητα (παράνομα) παραπήγματα, ἀποθῆκες κλπ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐξασφάλιση τοῦ ἀναγκαίου χώρου τοῦ περιβόλου τῶν μνημείων τοῦ Ἰλισσοῦ θὰ ἀποτελέσει μιὰ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀποκατάστασή τους. Παράλληλα πρέπει νὰ γίνῃ καθαρισμὸς τοῦ ὄλου χώρου, καὶ μάλιστα κοπὴ τῶν θάμνων καὶ τῶν δένδρων, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὶς σχετικὲς ἐργασίες περιμάνδρωσης καὶ ἀνασκαφῶν. Δυστυχῶς πρέπει νὰ θυσιαστοῦν ἀρκετὰ ὠραῖα καὶ πανύψηλα δέντρα (εὐκάλυπτοι καὶ κυπαρίσσια κυρίως), γιὰ τὴν περιχαράκωση ἢ καὶ τὸν ὀρθογωνισμό τοῦ χώρου ἀρχικὰ, καὶ στὴ συνέχεια γιὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ προστασία τῶν μνημείων. Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἀπαιτεῖται προηγουμένως ἡ ἐκπόνηση εἰδικῆς — καὶ μάλιστα προκαταρκτικῆς — μελέτης θεμελίωσης καὶ περιμάνδρωσης μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴν ὀρθὴν στέγασιν ἢ καὶ τὴ μελλοντικὴ ἀποκατάστασιν τῆς κρύπτης καὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισσοῦ.

* Ἡ παρούσα πρόταση-ὑπόμνημα ἀναπτύχθηκε στὸ 10ο Συμπόσιο τῆς Χριστ. Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 18-20 Μαΐου 1990. Πληρέστερο καὶ ἐκτενέστερο ὑπόμνημα εὐρίσκει ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸ βιβλίον Γ. Β. Ἀντουράκη, *Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία καὶ Ἐπιγραφικὴ Α'*, Ἀθήνα 1990, 222-235 καὶ 263-268 (δπου βιβλιογραφία, εἰκόνες κλπ.).

2. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, παρὰ τὴν παρέλευση πολλῶν δεκαετιῶν, τὸ αἶθριο τῆς βασιλικῆς παραμένει ἀκόμη ἐν πολλοῖς ἄσκαφο καὶ ἀνεξερεύνητο. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοὶ καὶ διάφοροι, κυρίως ὅμως ἕνεκα τῆς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καταπάτησης τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ αἰθρίου τοῦ ναοῦ καὶ τῶν παραπηγμάτων τοῦ Κολυμβητηρίου (τὸ ὁποῖο συνεχῶς ἐπεκτείνεται πρὸς τὸ μέρος τῆς βασιλικῆς). Ἐπιβάλλεται, λοιπόν, ἀρχικὰ ἢ πλήρης ἀπελευθέρωση τοῦ καταπατηθέντος χώρου, καὶ στὴ συνέχεια ἢ ὀλικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ αἰθρίου. Σημειωτέον ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς — καθὼς καὶ ὁ χῶρος τοῦ Ἐθνικοῦ Γυμναστηρίου — ἀνήκουν, εὐτυχῶς, στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ. Κατὰ συνέπεια, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ κινηθεῖ ἡ σχετικὴ διαδικασία ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀναγκαίου χώρου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀνασκαφῶν καὶ πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ — καὶ μάλιστα τοῦ αἰθρίου — ἀρκεῖ οἱ ἀρμόδιοι φορεῖς νὰ θελήσουν καὶ νὰ τὸ ἀποφασίσουν (καὶ νομίζουμε ὅτι δὲν δικαιολογεῖται ἄλλη ὀλιγωρία).

3. Πρέπει νὰ γίνουν οἱ σχετικὲς συντηρητικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς στέγης τῆς κρύπτῃς, ἐνῶ παράλληλα θὰ πρέπει νὰ συντηρηθοῦν καὶ νὰ στερεωθοῦν καλὰ οἱ τοῖχοι, οἱ τάφοι, καὶ τὸ δάπεδο. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς δὲν εἶναι δύσκολες, οὔτε καὶ πολὺ δαπανηρές. Μέχρι ὅμως νὰ ἀποφασιστεῖ ἡ ὀλοκλήρωσή τους — ποὺ ἴσως καὶ νὰ χρονίσει — ἐπιβάλλεται νὰ κατασκευαστεῖ ἔστω καὶ ἓνα καλαίσθητο ὑπόστεγο, τὸ ὁποῖο θὰ προστατεύει τὴν κρύπτῃ ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς καὶ τῶν πλημμυρῶν. Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ κατασκευαστεῖ — μέσα ἢ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ κρύπτῃ — ἓνα καλαίσθητο μνημεῖο μὲ τὴ μορφή εἰκονοστασίου (μὲ τίς σχετικὲς εἰκόνες) πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀγ. Λεωνίδα καὶ τῶν συμμαρτύρων του, ὥστε ὁ σεβάσμιος αὐτὸς χῶρος νὰ ἀποδοθεῖ καὶ πάλι στὴ λατρεία, ἔστω καὶ μετὰ ἀπὸ τόσους αἰῶνες ἐρήμωσης.

4. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν σχετικῶν προστατευτικῶν καὶ ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν — καὶ μάλιστα τοῦ αἰθρίου — θὰ πρέπει νὰ ἀρχίσει καὶ ἡ σωστὴ προστασία ὄλων τῶν ἐπὶ μέρος τμημάτων τῆς μεγάλῃς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισσοῦ, τῆς ὁποίας μόνο τὰ θεμέλια διασώζονται. Ἐπιβάλλεται δηλαδὴ νὰ κατασκευαστοῦν καὶ ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα προστατευτικὰ ὑπόστεγα, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ (ἢ τὴν πολὺ πιθανή) στέγαση τοῦ μνημείου. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ὑπόστεγα αὐτὰ — ποὺ θὰ γίνουν μὲ τὴν εὐθύνη καὶ τὰ σχέδια εἰδικῶν — θὰ προστατεύσουν τὸ δάπεδο καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ, μέχρι νὰ θελήσουν ἢ καὶ νὰ συμφωνήσουν οἱ εἰδικοὶ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀξιόλογου αὐτοῦ μνημείου. Ἡ φάση ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ δύσκολη καὶ μάλιστα πολὺ δαπανηρὴ καὶ ἴσως καθυστερήσει

ἀκόμη πολύ, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία μεταξὺ τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων μελετητῶν-ἀνασκαφῶν (Σωτηρίου, Χατζηδάκη, Ὀρλάνδου κ.ἄ.) ὡς πρὸς τὴ μορφή τῆς στέγης τοῦ ἐγκάρσιου κλίτους, καὶ μάλιστα τοῦ ἱεροῦ Βήματος. Μέχρι νὰ ἀποφασιστεῖ ἡ τελικὴ ἀποκατάσταση ἢ ἀναστήλωση τοῦ μνημείου — πὺ εὐχόμεσθε νὰ μὴ χρονίσει πολὺ — καὶ ὅταν ὁλοκληρωθοῦν τὰ ἔστω καὶ προσωρινὰ ὑπόστεγα, καλὸ θὰ ἦταν νὰ μεταφερθοῦν ὅλα τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν (γλυπτὰ, ψηφιδωτά, λύχνοι κ.λπ.), καὶ νὰ γίνεῖ ἐκεῖ ἓνα εἶδος μουσείου τῶν μνημείων τοῦ Ἰλισσοῦ. Ὡς γνωστόν, πολλὰ ἀπὸ τὰ εὐρήματα αὐτὰ φυλάσσονται σήμερα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καὶ ἔτσι ἀποκόπτονται ἀπὸ τὰ μνημεῖα, ὅπου καὶ ἀνήκουν ὀργανικά.

5. Καλὸ θὰ ἦταν νὰ κατασκευαστεῖ μιὰ καλαίσθητη ἐπιγραφή — ἴσως δὲ καὶ ἓνα ἐκτενὲς ἱστορικὸ διάγραμμα — καὶ νὰ ἀναρτηθεῖ σὲ περίοπτο σημεῖο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ἰλισσοῦ. Νὰ γίνεῖ ἐπίσης ἢ κατάλληλη προβολὴ τῶν μνημείων αὐτῶν ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης (ραδιόφωνο, τηλεόραση, ἐφημερίδες, περιοδικὰ κλπ.).

6. Νὰ προκηρυχθεῖ εἰδικὸς διαγωνισμὸς (μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο) γιὰ τὴ συγγραφή μιᾶς συλλογικῆς-συνθετικῆς μελέτης, ἢ ὁποῖα θὰ ἐξετάζει ὅλα τὰ ἱστορικά, ἀρχαιολογικά, ἀγιολογικά κ.ἄ. στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὰ μνημεῖα αὐτά. Οἱ συγγραφεῖς τῆς μελέτης αὐτῆς (ἀρχαιολόγοι, θεολόγοι, ἀρχιτέκτονες κ.ἄ.) νὰ ἔχουν ὡς σκοπὸ τὴν ὀρθὴ ἀποκατάσταση-ἀναστήλωση τῶν σεβάσμιων αὐτῶν ἱερῶν, τὰ ὁποῖα πρέπει — πάση θυσίᾳ — νὰ ἀξιοποιηθοῦν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ νὰ ἀποδοθοῦν στὴ λατρεία.

Γ.Β.Α.

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η ΓΗ ΚΙ ΕΜΕΙΣ

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι δεν είναι η πυρηνική καταστροφή που θα συντελεστεί, ο μη γένοιτο, σε διάστημα λίγων ωρών αλλά η βαθμιαία φθορά της επιφάνειας της Γης, ή μεταβολή της και η μεταβολή των κλιματικών συνθηκών μέσα στις όποιες αναπτύχθηκε ο πολιτισμός. Η δηλητηριώδης ατμόσφαιρα των πόλεων, η λειψυδρία, η μόλυνση των ποταμών, των λιμνών και της θάλασσας, το άδιέξοδο των απορριμμάτων, φαινόμενα που έχουν κυρίαρχη θέση στη ζωή μας, δείχνουν πως ο χαρακτηρισμός κίνδυνος για ό,τι συμβαίνει είναι εύφημισμός. Η καταστροφή μας πλήττει και είμαστε ανίσχυροι να τη σταματήσουμε.

Τά παραπάνω δίνουν σε αδρές γραμμές την εικόνα της οικολογικής καταστροφής της Ελλάδας. Και βέβαια, όπως μας δείχνει και η πιο επιπόλαιη ματιά στα εξωτερικά νέα των εφημερίδων, ανάλογα ή και χειρότερα φαινόμενα συμβαίνουν σ' όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Η καταστροφή είναι γενική. Όμως, ακόμη και τώρα, όταν μιλούμε για την οικολογία τη θεωρούμε σαν κάτι μερικό και σχεδόν δευτερεύον. Αφού ασχοληθούμε με τα άλλα προβλήματα μας θα κάνουμε κάτι για το περιβάλλον. Δυστυχώς όμως για τους υπέρμαχους μίας τέτοιας αντίληψης το θέμα του περιβάλλοντος και της θέσης μας σ' αυτό δεν είναι κάτι εκει έξω σαν τα λουλούδια που φυτεύουμε μπροστά στο σπίτι μας αλλά είναι το ίδιο το σπίτι που ζούμε ή θα πεθάνουμε. Μάλλον το δεύτερο, αν κρίνουμε από το πως εξελίσσονται τα πράγματα ως τώρα.

Στην Ελλάδα οι οικολογικές ανησυχίες άρχισαν να εμφανίζονται μετά το 1974. Η καθυστέρηση αυτή οφειλόταν και στη Δικτατορία και στο κλίμα πνευματικής καταπίεσης που είχε επιβάλει, αλλά ακόμη περισσότερο στην ολοκλήρωση της πρώτης φάσης της μεταπολεμικής ανάπτυξης, πράγμα που μας επέτρεψε να δούμε τα αποτελέσματά της πιο καθαρά. Στα 16 χρόνια που ακολούθησαν η ανάπτυξη συνεχίστηκε παρά τις οικονομικές δυσκολίες και φυσικά και η καταστροφή. Λέω φυσικά διότι δεν νοείται ανάπτυξη χωρίς οικολογική καταστροφή. Έτσι τουλάχιστον έχει δείξει η εμπειρία της Δύσης, του Τρίτου Κόσμου και των Ανατολικών Χωρών. Στην Ελλάδα η οικολογία κατάφερε να γίνει κύριο θέμα των εφημερίδων, να αποκτήσει πολιτικό κόμμα αφιερωμένο σ' αυτήν και να μπει στα προγράμματα των άλλων κομμάτων. Όπως φαίνεται, είμαστε πια όλοι οικολόγοι.

Παρά την αξιέπαινη όντως όμοφωνία σ' αυτό τó θέμα παρατηρείται μία έντυπωσιακή επίταχυνση τών ρυθμών καταστροφής. "Αραγε αυτό είναι τυχαίο; "Η μέσα στην όμόφωνη άποδοχή τής σημασίας τού περιβάλλοντος ύπάρχουν σημαντικές διαφορές άπόψεων για τó πώς θά επιτευχθεϊ ó κοινός σκοπός, ó όποϊος τελικά δέν επιτυγχάνεται;

Ύπάρχει μία σημαντική μερίδα ανθρώπων πού δέν παραδέχονται ότι ύφίσταται όποιοδήποτε πρόβλημα. "Αν και για λόγους δημοσίων σχέσεων τά τελευταία χρόνια ή άπροκάλυπτη έκφραση τών άπόψεών τους έχει περιοριστεί σημαντικά, αυτές μπορούν νά συνοψιστουν στα έξής: α) Τó πρόβλημα είναι άνύπαρκτο και ó θόρυβος δημιουργείται από μία μικρή ομάδα με ιδιοτελή συμφέροντα. β) Και αν άκόμη ύπάρχει πρόβλημα, αυτό είναι τó αναπόφευκτο άποτέλεσμα τής προόδου. "Η πρόοδος είναι καλό πράγμα, άρα δέν πρέπει νά κάνουμε τίποτε πού νά τή θέσει σέ κίνδυνο. "Εκτός αυτού έχουμε τó φυσικό δικαίωμα νά κάνουμε ό,τι μάς άρέσει χωρίς νά δίνουμε λογαριασμό σέ κανέναν. Για νά μη νομιστεϊ ότι ή άποψη αυτή περιορίζεται σέ περιθωριακές ομάδες χωρίς καμία έπιρροή, άρκει νά αναφέρουμε πώς ή πρώτη τετραετία τού Reagan ήταν μία σχεδόν κατά γράμμα έφαρμογή αυτής τής άποψης. Ξεκινώντας με λόγους τού ίδιου στους όποϊους δήλωσε ότι «τά δέντρα προκαλουν τή μόλυνση», συνεχίστηκε με άπόπειρες κατάργησης τού Ύπουργείου Περιβάλλοντος και κατάργησης όλων τών αντιμολυντικων κανονισμων πού ειχαν επιβληθεϊ. Οι συνέπειες φάνηκαν πολυ γρήγορα. "Ανάλογη κυβερνητική συμπεριφορά υπήρξε και στην "Αγγλία τής τελευταίας δεκαετίας, σέ όλο τον Τρίτο Κόσμο (λ.χ. Βραζιλία) και στις "Ανατολικές Χώρες όπου, σύμφωνα με τήν έπίσημη ιδεολογία, ό,τι συνέβαινε ήταν σωστό και σκόπευε στο καλό τού λαου.

"Επειδη όμως ή πραγματικότητα άργά ή γρήγορα έρχεται σέ σύγκρουση με τήν ιδεολογία, παράγονται άλλες λύσεις για τήν έπίτευξη τού ίδιου σκοπου αλλά με πιό διακριτικό τρόπο. "Ετσι μέσα από τον χωρο τής φιλελεύθερης ιδεολογίας εμφανίστηκαν οι άρχές, «ó ρυπαίνων πληρώνει», «άδειες μόλυνσης» και ή «ιδιωτικοποίηση τής φύσης». "Η πρώτη είναι πολυ απλή. "Η μόλυνση για τήν όποια είναι υπεύθυνος κάποιος, συνήθως μία μεγάλη έπιχείρηση, άποτιμαται σέ χρήμα (δηλαδή πόσο θά κόστιζε ó καθαρισμός τής περιοχής) και αυτός πού τήν προκαλεϊ καλεϊται νά πληρώσει τó ανάλογο ποσό. Είναι μία λύση πού φαίνεται έπιφανειακά δίκαιη, γιατί τί πιό φυσικό από τήν άποζημίωση πού προσφέρει ó υπεύθυνος για κάποια ζημιά, αλλά έτσι άγνοουμε δύο καίρια σημεία: α) αυτό πού μάς ενδιαφέρει είναι ή άποφυγή και ή άποτροπή τής μόλυνσης και όχι ή τιμωρία τού υπευθύνου και β) αυτός πού πληρώνει δέν είναι ó ρυπαντής αλλά ó καταναλωτής τών προϊόντων

του, διότι ο «φόρος μόλυνσεως» θα περιληφθεί μέσα στο κόστος παραγωγής και στην τελική τιμή. Έπομένως το μόνο αποτέλεσμα είναι η νομιμοποίηση της μόλυνσης και η άνοδος του τιμαρίθμου.

Οι «άδειες μόλυνσης» βασίζονται στην ίδια αρχή. Όπως τουλάχιστον εφαρμόζεται στην Αμερική, σε κάθε περιοχή υπολογίζεται ένα επιτρεπτό όριο ρύπανσης και οι ρυπογόνες επιχειρήσεις που θα εγκατασταθούν εκεί πληρώνουν ένα ποσό ίσο με το κόστος της καταστροφής που προκαλούν. Αν φύγουν από την περιοχή μπορούν να πωλήσουν την άδειά τους σε άλλη εταιρεία που θέλει να εγκατασταθεί εκεί.

Η «ιδιωτικοποίηση της φύσης» είναι μία πολύ πιό ριζοσπαστική ιδέα. Αν και κυκλοφορούσε πάνω από έναν αιώνα, η οικολογική της εφαρμογή χρονολογείται από το 1968, όταν ο Αμερικανός βιολόγος Garret Hardin δημοσίευσε το άρθρο «The Tragedy of the Commons». Σ' αυτό υποστήριζε πως οι δημόσιοι ή κοινόχρηστοι χώροι (commons) επειδή ανήκουν σε όλους και σε κανέναν, αναπόφευκτα υφίστανται μεγαλύτερη φθορά και τελικά καταστροφή από τους ιδιωτικούς. Αν λοιπόν ενδιαφερόμαστε να τους προστατεύσουμε πρέπει ή να βάλουμε περιορισμούς στη χρήση τους (ή προτίμηση του Hardin) ή να τους μετατρέψουμε σε ιδιωτικούς. Φαίνεται άμεσως πως η άποψη αυτή μόρεσε να επεκταθεί. Η μόλυνση γίνεται σε κοινόχρηστους χώρους όπως π.χ. τα ποτάμια, τις θάλασσες, τον αέρα κλπ. Αν όλοι οι χώροι ήταν ιδιωτικοί ή δεν θα υπήρχε μόλυνση ή η ζημιά που θα γινόταν στην περιουσία του άλλου θα αποζημιωνόταν σύμφωνα με τις αρχές του αστικού δικαίου. Κι εδώ όμως υπάρχουν μερικά προβλήματα. Πρώτα απ' όλα, μία πλήρης ιδιωτικοποίηση της φύσης θα οδηγούσε σε μία νέα φεουδαρχία, γιατί αυτοί που θα είχαν τα περισσότερα χρήματα θα έπαιρναν τα μεγαλύτερα κομμάτια. Δεύτερον, αυτοί που καταστρέφουν τους δημόσιους χώρους (π.χ. τα δάση στην Ελλάδα) δεν τὸ κάνουν από μανία καταστροφής αλλά για κάποιο συγκεκριμένο σκοπό (να χτίσουν σπίτια, εργοστάσια, ξενοδοχεία κλπ.). Η ιδιωτικοποίηση δεν θα άλλαζε τους σκοπούς αυτούς αλλά θα επέτρεπε την ανεμπόδιστη πραγματοποίησή τους. Η καταστροφή του περιβάλλοντος θα αυξανόταν.

Οι απόψεις που συνόψισα παραπάνω, παρά την ευρεία τους εφαρμογή δημιουργούν στους έκφραστές τους ένα πρόβλημα «δημοσίων σχέσεων». Έτσι η επίσημη ιδεολογία στο θέμα του περιβάλλοντος στις περισσότερες χώρες (και στην Ελλάδα έως σήμερα τουλάχιστον) είναι ή τεχνοκρατική-πυροσβεστική. Βεβαίως υπάρχουν προβλήματα, τὰ ὅποια ὅμως μπορούν και θα αντιμετωπιστούν με τὴ χρήση τῆς ἐπιστήμης και τῆς λογικῆς. Αν μία βιομηχανία μολύνει τῆς βάζουμε φίλτρα,

ἂν τὰ αὐτοκίνητα μολύνουν χρησιμοποιοῦμε ἀμόλυβδη βενζίνη κ.ο.κ. Δὲν θέλω νὰ εἰρωνευτῶ αὐτὴ τὴ στάση, γιατί ὅσα ἔχουμε καταφέρει νὰ διασώσουμε ὡς τώρα μάλλον ἐκεῖ ὀφείλονται. "Ὁμως δὲν ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα καὶ περιορίζεται στὴν ἀπάλυνση τῶν συμπτωμάτων του. "Ἐτσι ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ποὺ στὴ Δύση ἄρχισαν νὰ λαμβάνονται τὰ πρῶτα μέτρα γιὰ τὸ περιβάλλον, ἕως τώρα ἡ κατάσταση ἔχει γίνει πολὺ χειρότερη.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἡ ριζοσπαστικὴ οἰκολογία. Αὐτὴ ξεκινάει ἀπὸ τὴν παραδοχὴ πὼς τὸ πρόβλημα ὑπάρχει, πὼς εἶναι ἴσως τὸ κρισιμότερο ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ ἀνθρωπότητα αὐτὴ τὴ στιγμή καὶ πὼς ὀφείλεται στὸν τρόπο ζωῆς καὶ στὸν πολιτισμὸ μας. Ἐποστηρίζει πὼς μία κοινωνία ποὺ βασίζεται στὴ συνεχῆ ἀνάπτυξη, ἐπέκταση καὶ συσσώρευση, εἴτε Δυτικῆ εἴτε Ἀνατολικῆς τύπου, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀνατρέψει ὅλες τὶς ἰσορροπίες καὶ στὸ τέλος νὰ αὐτοκαταστραφεῖ. Προτείνει τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἀνάπτυξης, τὸν περιορισμὸ τοῦ ρυθμοῦ αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ, τὴ στροφή σὲ ἡπιες μορφὲς ἐνέργειας (ἡλιακὴ, αἰολικὴ, γαιωθερμικὴ), τὸν ἔλεγχο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ τὴ σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῶν μεγάλων πόλεων.

Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὰ παραπάνω πὼς ἡ ριζοσπαστικὴ οἰκολογία εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα καὶ προτείνει λύσεις ποὺ θὰ εἶχαν κάποιο νόημα. Δυστυχῶς ὅμως οἱ λύσεις αὐτές, ἂν καὶ λογικές, εἶναι μάλλον ἀνέφικτες. Δὲν πρόκειται νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ὁ σημερινὸς τρόπος ζωῆς ἀφ' ἑνὸς γιατί ἱκανοποιεῖ πάρα πολὺ κόσμον (καλῶς ἢ κακῶς δὲν ἔχει σημασία), ἀφ' ἑτέρου γιὰ τὶς καθαρὰ πρακτικὲς δυσκολίες μίας τέτοιας μεταβολῆς. Καὶ ἂν κάποτε μία κυβέρνησις ἢ ἓνα κίνημα προσπαθοῦσε νὰ ἐξαναγκάσει τὸν πληθυσμὸ σὲ μία τέτοια κατεύθυνση, τὸ ἀποτέλεσμα δὲν θὰ ἦταν ἓνας οἰκολογικὸς παράδεισος ἀλλὰ κάτι ἀνάλογο πρὸς τὴν Καμπότζη τοῦ Πὸλ-Πὸτ.

Μένουμε λοιπὸν μὲ τὶς δύο ἄλλες προτάσεις. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ φιλελεύθερη εἶναι ἀπορριπτέα γιατί ὀδηγεῖ στὴ νομιμοποίηση τῆς καταστροφῆς καὶ στὴν αὐξηση τῶν ἀνισοτήτων, καὶ ἀλίμονό μας ἂν ποτὲ συνδεθεῖ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία. Ἡ τεχνοκρατικὴ-πυροσβεστικὴ, ἂν καὶ γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε δὲν ἱκανοποιεῖ, εἶναι ἡ μόνη ποὺ καὶ πρακτικὰ ἐφαρμόσιμη εἶναι καὶ κάποια ἰσχνὰ ἀποτελέσματα προσφέρει.

"Ὅσο γιὰ τὴ γενικότερη προοπτικὴ τὴν ἐκφράζει τέλεια ἡ ρῆσις τοῦ Χέγκελ γιὰ τὴν κουκουβάγια τῆς Ἀθηνᾶς «ποὺ πετάει μόνο στὸ σκοτάδι» ἢ ἡ λαϊκὴ μας παροιμία «στερνὴ μου γνώση νὰ σ' εἶχα πρῶτα».

ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ

Ο ΙΕΡΕΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΑΒΑΡΙΣ
ΚΑΙ Ο ΘΡΥΛΙΚΟΣ ΛΑΟΣ ΤΩΝ «ΥΠΕΡΒΟΡΕΩΝ»

‘Ο ‘Αβαρις ἀνήκει στὶς θρησκευτικὲς προσωπικότητες τῆς λαϊκῆς π. στῆς ποὺ ἔδρασαν ἢ ὑποτίθεται πὼς ἔδρασαν ὄχι σὲ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ, ἀλλὰ στὰ πρῶιμα ἱστορικὰ χρόνια, ὅποτε εἶχε παρακμάσει ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία, καὶ γι’ αὐτὸ στὴν ἐπίσημη Μυθολογία ἢ δὲν πῆραν καμιὰ θέση ἢ μόλις μνημονεύτηκαν.

Σ’ αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀνήκουν ὅλοι οἱ προφῆτες τοῦ ‘Απόλλωνος, μάντιες, χρησμολόγοι καὶ ἱερεῖς θρησκευτικῶν καθαρμῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συγκλονίσει τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν ‘Ελλάδα τὸν 7ο καὶ τὸν 6ο π.Χ. αἰ. ‘Ο ‘Απόλλων, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ πανθέου, εὐτύχησε νὰ ἔχει στὴν ὑπηρεσία του τοὺς δραστηριότερους ἀπὸ κάθε ἄλλο θεὸ θεράποντες, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν στὴ διάθεσή του τὰ σπάνια χαρίσματά τους καὶ κατόρθωσαν νὰ τὸν κάνουν τὸν κατεξοχὴν «ἐλληνικὸ» θεὸ, ἂν καὶ ἀρχικὰ (ἀκόμη καὶ στὴν ‘Ιλιάδα) ἦταν ἐχθρικός πρὸς τοὺς ‘Ελληνες. Οἱ ἀφανεῖς ἐκεῖνοι θεράποντες διέτρεχαν τὴν ‘Ελλάδα καὶ τὶς ἀποικίες καὶ θεράπευαν ἀρρώστιες ἢ σταματοῦσαν ἐπιδημίες, ἀπάλλασσαν ἄτομα ἢ πόλεις ἀπὸ ἠθικὰ μιάσματα, προέλεγαν σεισμοὺς καὶ θεομηνίες, ὅλα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ‘Απόλλωνος, τοῦ ὁποῖου προπαγάνδιζαν τὴ λατρεία. ‘Ο Προκονήσιος ‘Αριστέας ἦταν ἀπὸ τοὺς πρῶτους ποὺ εἶχαν συμβάλει στὴ διάδοση τῆς λατρείας τοῦ ‘Απόλλωνος στὴ μακρινὴ Δύση (συνδέθηκε μὲ τὴν πρῶτη ἐμφάνισή τοῦ ‘Απόλλωνος στὸ Μεταπόντιο τῆς Κάτω ‘Ιταλίας, βλ. ΕΔΑΕ 10). ‘Ο ‘Αριστέας εἶχε ἀπὸ τὸν ‘Απόλλωνα τὸ χάρισμα τοῦ «φοιβόληπτου» καὶ ἀκόμη τὸ χάρισμα νὰ ἐξαφανίζεται γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα καὶ νὰ ξανακάνει ἀργότερα τὴν ἐμφάνισή του. “Ἄλλο διδακτικὸ παράδειγμα ἀνθρώπου ποὺ μποροῦσε μὲ τὴ θέλησή του νὰ χωρίζει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα του γιὰ μικρὸ ἢ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος στὴν πραγματεία του *Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου* 22. ‘Ο ἀνθρωπος ὀνομαζόταν κατὰ τὸν Πλούταρχο ‘Ερμόδωρος καὶ καταγόταν ἀπὸ τὶς Κλαζομενὲς τῆς μικρασιατικῆς ‘Ιωνίας (ἄλλες πηγές τὸν ὀνομάζουν ‘Ερμότιμο). ‘Η ψυχὴ τοῦ ‘Ερμοτίμου ἢ ‘Ερμοδώρου, ὅσο καιρὸ ἄφηνε τὸ σῶμα, συνήθιζε νὰ πλανιέται σὲ κοντινοὺς ἢ μακρινοὺς τόπους. “Ὅταν ἐπανερχόταν στὸ σῶμα, ὁ ‘Ερμότιμος συνήθιζε νὰ διηγεῖται τί εἶχε δεῖ στὸν ἕνα καὶ στὸν ἄλλο τόπο καὶ νὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐκπλήσσονται, ἰδίως προκειμένου

για περιστατικά που αργότερα επιβεβαιώνονταν. Σε μια από τις μακροχρόνιες εξόδους της ψυχής του ο Έρμότιμος υπήρξε άτυχος, γιατί η γυναίκα του φανέρωσε στους έχθρους του το μέρος, όπου βρισκόταν το άψυχο σώμα, και εκείνοι το έκαψαν. Τότε η ψυχή αναγκάστηκε να κατέβει στον Άδη. Πολλοί από τους θεάρεστους θεράποντες του Απόλλωνος ύστερα από ένα μακροχρόνιο ύπνο (ή ύστερα από μια προσωρινή απόσπαση της ψυχής από το σώμα) αποχτοῦσαν ξαφνικά το χάρισμα να γράφουν ἔπη ἢ ὕμνους ἢ να χρησιμοδοτοῦν. Ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τῆς κατηγορίας αὐτῆς στὴ χρησιμοδοσία διακρίθηκαν ὁ Βοιωτὸς Βάκις καὶ ὁ Κύπριος Εὐκλούς καὶ ἀπὸ τὶς γυναῖκες ἡ Σίβυλλα καὶ ἡ Ἡροφίλη. Ὁ Κρητικὸς Ἐπιμενίδης, πού εἶχε καθάρει τὴν Ἀθήνα ἀπὸ ἠθικὴ παρεκτροπὴ καὶ τὴν εἶχε σώσει ἀπὸ λοιμὸ, εἶχε γίνεи θεοφιλὴς ἔπειτα ἀπὸ ἓνα μακροχρόνιο θεόσταλτο ὕπνο 57 ἐτῶν μέσα σὲ σπηλιὰ (εἶχε καταφύγει ἐκεῖ γιὰ νὰ ἀναπαυθεῖ ἓνα καλοκαιριάτικο μεσημέρι, ὅταν ὁμως ξύπνησε ἀπὸ τὸν ὕπνο του, ἔπειτα ἀπὸ μερικὲς δεκαετίες, βρέθηκε σὲ ἓναν ἐντελῶς νέο κόσμο. Βλ. τὴ βιογραφία τοῦ Ἐπιμενίδη στὸν Διογένη Λαέρτιο 1,109. Ὁ Παυσανίας 1, 14, 4 περιορίζει τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου σὲ 40 χρόνια). Στους θρησκευτικὸς καθαρισμοὺς εἶχε διακριθεῖ πρῶτος ὁ Κρητικὸς Καρμάνωρ πού ἦταν ἀρχαιότερος ἀπὸ ὅλους αὐτούς. Τὸν εἶχε διαλέξει ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλων γιὰ νὰ τὸν καθάρει μετὰ τὸν φόνου τοῦ δράκοντα Πύθωνα. Μετὰ τὸν φόνου τοῦ Πύθωνα ὁ Ἀπόλλων ἀναγνωρίστηκε κυρίαρχος τοῦ δελφικοῦ ἱεροῦ.

Ὁ Ἄβαρις ἦταν ἀπὸ τοὺς τελευταίους φημισμένους θεράποντες τοῦ Ἀπόλλωνος. Γιὰ τὴ χρονολογία του ὑπάρχει μόνο στὸ λεξικὸ τοῦ Ἀρποκρατίωνος ἡ ἀόριστη πληροφορία (βασισμένη στὸν Πίνδαρο) πὼς βρισκόταν στὴν Ἑλλάδα τὸν καιρὸ τοῦ βασιλιᾶ τῶν Λυδῶν Κροΐσου. Μὲ βεβαιότητα εἶναι γνωστὴ ἡ πτώση τῶν Σάρδεων, τῆς πρωτεύουσας τοῦ Κροΐσου, στοὺς Πέρσες στὰ 546 π.Χ. Στὴν Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διαχειριζόταν τὴν ἐξουσία ὁ τύραννος Πεισίστρατος, στὴν αὐλὴ τοῦ ὁποῖου ὁ Ἄβαρις θὰ ἦταν εὐπρόσδεκτος, ὅπως λίγο αργότερα ἦταν ὁ ντόπιος χρησμολόγος Ὀνομάκριτος, στενὰ δεμένος κι αὐτὸς μὲ τὴ λαϊκὴ πίστη. Πραγματικὰ ἡ Σούδα (λ. Ἄβαρις) κάνει λόγο ἀόριστα γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἄβαρι στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ συμβάλει στὴν ἀποτροπὴ μεγάλου λοιμοῦ. Ὁ λοιμὸς εἶχε πλήξει πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ τότε ὁ Ἀπόλλων Ἑλλησί τε καὶ βαρβάρους μαντευομένους, ἀνείλε τὸν Ἀθηναίων δῆμον ὑπὲρ πάντων εὐχὰς ποιήσασθαι.

Γιὰ μιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἄβαρι στὴ Σπάρτη μιᾶ σαφέστερα ὁ φιλόσοφος Ἰάμβλιχος, ὁ ὁποῖος στὸ τέλος τοῦ 3ου ἢ στὴν ἀρχὴ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. ἔγραψε ἐκτενὴ βιογραφία τοῦ Πυθαγόρα. Στὸ ἔργο αὐτὸ μνημονεύει συχνὰ καὶ τὸν Ἄβαρι. Κατὰ τὸν Ἰάμβλιχο, ἓνας λοιμὸς εἶχε

φέρει και στη Σπάρτη τον Άβαρι. Έκει πρώτα σταμάτησε την άρρώστια με μιὰ θυσία που ἔμεινε γνωστή με τὸ ὄνομα τὰ *Κωλυτήρια* (ειδική για τὴν ἀποτροπὴ ἐπιδημίας). Ἡ ἱεροπραξία ἦταν τόσο ἀποτελεσματική, ὥστε λέγεται οὐδεπώποτε ὕστερον ἐν Λακεδαίμονι λοιμὸν γενέσθαι (*Βίος Πυθ.* 141). Τὸν καιρὸ τοῦ Πausanία (τὸν 2ο μ.Χ. αἰ.) οἱ Σπαρτιάτες θυμοῦνταν ἀκόμη τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Άβαρι καὶ εἶπαν στὸν Pausanία πὼς τότε ὁ Άβαρις εἶχε ἰδρῦσει καὶ ναὸ τῆς Κόρης Σωτείρας (3, 13, 3). Ἡ Σώτειρα Κόρη ἦταν μιὰ παρθενικὴ θεὰ που συμπαραστεκόταν στὶς ἐπίτοκες γυναῖκες, ὥστε νὰ μὴν ἐκτίθεται σὲ κίνδυνο ἢ ζωὴ τῆς μητέρας ἢ τοῦ βρέφους.

Γιὰ τὰ θεραπευτικὰ μέσα τοῦ Άβαρι ὑπάρχει μιὰ νύξη στὸν *Χαρμίδη* τοῦ Πλάτωνος, 158: συνδύαζε ἐναντίον τῶν ἀσθενειῶν, μαζὶ με τὰ κοινὰ φάρμακα, καὶ ἐπωδὲς (ξόρκια). Στὸν πλατωνικὸ αὐτὸ διάλογο ἐμφανίζεται ὡς ἄρρωστος ὁ Χαρμίδης, καὶ ἡ ἀρρώστια του ἦταν ἓνα βάρος που ἐνιωθε στὸ κεφάλι, ὅταν ξυπνοῦσε τὸ πρωί. Ὁ Σωκράτης ἤξερε πὼς τὸ φάρμακο ἦταν ἓνα φύλλο που ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιεῖται ταυτόχρονα με κάποια ἐπωδὴ (μαγικὴ). Τὴν ἐπωδὴ ὁ Σωκράτης τὴν εἶχε μάθει παρά τινος τῶν Θρακῶν ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν εἶχαν βεβαιώσει πὼς τὸ φύλλο χωρὶς τὴν ἐπωδὴ δὲν ἔφερνε ἀποτέλεσμα (155 κέ.). Ἐπ' αὐτὸ εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Άβαρις (ὅπως καὶ οἱ Θράκες γιατροὶ) ἀκολουθοῦσαν θεραπευτικὴ ἀγωγή βασισμένη σὲ μαγικὲς μεθόδους. Στὸν συγκερασμὸ ἀντικειμενικῶν γνώσεων καὶ μαγείας πρέπει νὰ ὀφείλεται καὶ ἡ φήμη τοῦ Άβαρι ὡς θαυματοποιοῦ ἢ προσώπου με ὑπεράνθρωπες ἰκανότητες.

Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἄγιους ἀνθρώπους που ὑπηρέτησαν τὸν Ἀπόλλωνα στὰ ἀρχαῖα χρόνια, μόνον ὁ Άβαρις ἐμφανίζεται σταθερὰ χωρὶς κάποια ἑλληνικὴ πόλη ὡς πατρίδα, γιατί μόνο γι' αὐτὸν ἀναγνωρίζοταν ὡς πατρίδα ἢ θρυλικὴ «Γῆ τῶν Ὑπερβορέων». Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ παρουσιάστηκε καὶ ὡς ἐφοδιασμένος με ἓνα χρυσὸ βέλος (τὸν χρυσοῦν οἰστὸν) που πετώντας μετέφερε τὸν Άβαρι ἀπὸ τόπο σὲ τόπο (*Σούδα*, λ. Άβαρις). Ὡς ἱερέας τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ Άβαρις φύλαγε τὸ θαυμαστὸ αὐτὸ βέλος στὸν ἐπισημότερο ναὸ τῶν Ὑπερβορείων καὶ τὸ χρησιμοποιοῦσε μόνο κατὰ τὶς μακρινὲς μετακινήσεις του γιὰ νὰ διαβαίνει, ἐποχούμενος αὐτῶ, τὰ ἄβατα, οἶον ποταμοὺς καὶ λίμνας καὶ τέλματα καὶ ὄρη (*Ἰάμβλ.* *Βίος Πυθ.* 91). Σ' αὐτὸ τὸ βέλος χρωστοῦσε ὁ Άβαρις τὸ προσωνύμιό του *αἰθροβάτης* (*Ἰάμβλ.*, ὁ.π. 136). Εἶναι περιέργο πὼς μερικοὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητές, στηριζόμενοι ἰδίως στὸν Ἡρόδοτο, ὁ ὁποῖος λέει γιὰ τὸν Άβαρι πὼς περιέφερε κατὰ πᾶσαν γῆν τὸν οἰστὸν (4, 36), ὑποστήριξαν πὼς ὁ Άβαρις περιερχόταν τὶς χῶρες τοῦ κόσμου ἀπλῶς κρατώντας στὰ χέ-

ρια του τὸ χρυσὸ βέλος ὡς ἔμβλημα τῆς ἀπολλώνειας ἀποστολῆς του. Ὁ Ἡρόδοτος ὅμως (ὅπως καὶ ὄλοι οἱ Ἕλληνες) ἤξερε πὼς ἔμβλημα τοῦ Ἀπόλλωνος ἦταν τὸ τόξο καὶ ὄχι τὸ βέλος. Πρέπει ἐπομένως ὄλοι νὰ δέχονταν ὡς σκοπὸ τοῦ βέλους τὴ χρησιμοποίησή του ὡς ὑπερφυσικοῦ μεταφορικοῦ μέσου.

Σχετικὰ μὲ τις σχέσεις Ἄβαρι καὶ Πυθαγόρα, στὰ χρόνια τῆς νεώτερης σοφιστικῆς (στοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες) πολλοὶ τὶς δέχονταν ὡς ἀναμφισβήτητες: ἔλεγαν πὼς ὁ Ἄβαρις, ἂν καὶ μεγαλύτερος κατὰ σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα, εἶχε ὁ ἴδιος ζητήσει νὰ γίνει μαθητῆς του, γιὰ νὰ ἀκούσει ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα τὴ φιλοσοφία του. Οἱ νεοπυθαγόρειοι ἰσχυρίζονταν πὼς στὴν περίοδο τῆς μαθητείας του ὁ Ἄβαρις εἶχε θέσει στὴ διάθεση τοῦ δασκάλου του τὸ θαυμαστὸ βέλος, καὶ ἔτσι ὁ Πυθαγόρας μπόρεσε μιᾶ καὶ τῆ αὐτῆ ἡμέρᾳ νὰ παρευρεθεῖ σὲ συγκεντρώσεις τῶν ὀπαδῶν του καὶ νὰ ἀνταλλάξει γνῶμες μὲ αὐτοὺς στὸ Μεταπόντιο τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ στὸ Ταυρομένιο τῆς Σικελίας (χωρὶς τὸ θαυμαστὸ βέλος, θὰ χρειάζονταν ἀρκετὲς μέρες γιὰ τὴ μετακίνηση αὐτῆ, κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, Ἰάμβλ. Βίος Πυθ. 134). Γιὰ τὴν προσωπικὴ γνωριμία τοῦ Ἄβαρι μὲ τὸν Πυθαγόρα μπορεῖ καὶ ἀντικειμενικὰ νὰ βρεθεῖ λογικὸ στήριγμα: ἂν ὁ Ἄβαρις βρισκόταν πραγματικὰ στὴν Ἑλλάδα γύρω στὰ 546 π.Χ., ὁπότε ἡ πρωτεύουσα Σάρδεις τοῦ Κροίσου εἶχε πέσει στοὺς Πέρσες, καὶ ἂν ὁ Πυθαγόρας εἶχε ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα του Σάμο καὶ εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἀρχικὰ στὸν Κρότωνα τῆς Κάτω Ἰταλίας γύρω στὰ 532 π.Χ. γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν τυραννίδα τοῦ Πολυκράτη, θὰ μπορούσε ὁ Ἄβαρις νὰ συναντήσῃ τὸν Πυθαγόρα γύρω στὰ 500 π.Χ. στὴ Δύση.

Ἐκατὸν πενήντα χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Πλάτων πλησίαζε στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὁ Ἄβαρις καὶ ὁ Πυθαγόρας εἶχαν ἤδη γίνει μορφὲς θρυλικές: ἓνας μαθητῆς τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἡρακλείδης ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια τοῦ Πόντου, ἔκρινε πὼς ἰδίως ὁ Ἄβαρις εἶχε ἀρκετὰ μυθοποιηθεῖ καὶ θὰ μπορούσε νὰ τὸν βάλει στὸ κέντρο μιᾶς εἰδικῆς γι' αὐτὸν διατριβῆς, στὴν ὁποία ὑποτίθεται πὼς ἔδωσε τὴ μορφή πλατωνικοῦ διαλόγου καὶ τὴ δημοσίευσε μὲ τὸν τίτλο «Ἄβαρις». Ἦταν βιβλίον γραμμένον μὲ ἀπλὸ καὶ ἐπαγωγὸ τρόπο καὶ διαβαζόταν εὐχάριστα ἀπὸ τοὺς νέους, ἀκόμη καὶ τὸν καιρὸ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ Πλούταρχος ἐπαινεῖ τὴ μελέτη τοῦ Ἡρακλείδου καὶ τὴ θεωρεῖ ὡς ἐξίσου συναρπαστικὴ μὲ τὴν ἐργασία τοῦ φιλοσόφου Ἀρίστωνος ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Λύκων» καὶ ἦταν ἀφιερωμένη στὸν ὁμώνυμο φιλόσοφο ποὺ διηύθυνε στὴν Ἀθήνα τὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Λυκείου ἀπὸ τὰ 268 ὡς τὰ 225 π.Χ. Ὁ Ἀρίστων (ὁ Κεῖος) ἦταν μαθητῆς τοῦ Λύκωνος καὶ διάδοχός του στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ καὶ θαύμαζε τὸν Λύκωνα γιὰ τὴν εὐγένεια τοῦ ἦθους του.

Ὁ Πλούταρχος, προβάλλοντάς μαζί τόν «Ἀβαρι» τοῦ Ἡρακλείδη καί τόν «Λύκωνα» τοῦ Ἀρίστωνος, ἤθελε νά πεί πῶς μποροῦν οἱ νέοι νά ἐνδιαφερθοῦν καί γιά σοβαρές γνώσεις, ἀρκεῖ οἱ γνώσεις αὐτές νά τοῦς προσφέρονται μέ ἐπαγωγό τρόπο (*Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν*, 1).

Στόν «Ἀβαρι» τοῦ Ἡρακλείδη δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς οἱ νεοπλατωνικοὶ καί οἱ νεοπυθαγόρειοι τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων εἶχαν βρεῖ πολλά ἀπό τὰ θαυμαστά περιστατικά πού σχετίζονται ὄχι μόνο μέ τόν Ἀβαρι, ἀλλά καί μέ τόν Πυθαγόρα. Ἡ ἀσκητική φύση τοῦ Ἀβαρι εἶχε περιγραφεῖ ἀπό τόν Ἡρακλείδη πρὶν ἀπό τοῦς νεοπλατωνικούς: ὁ Ἀβαρις περιερχόταν τόν κόσμον χωρὶς νά ἔχει ἀνάγκη τροφῆς: κατέλυε, λέει ὁ Ἰάμβλιχος, ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ οὔτε πίνων οὔτε ἐσθίων ὄφθη ποτέ οὐδέν (*Βίος Πυθ.* 141). Ὁ Ἰάμβλιχος περιλαμβάνει στή βιογραφία τοῦ Πυθαγόρα καί κατάλογο τῶν πρὸ κοσμοζακουσμένων μαθητῶν τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Σχολῆς, οἱ ὅποιοι ἦταν 218 ἄντρες καί 17 γυναῖκες. Στόν κατάλογο τῶν ἀντρῶν ὑπάρχει καί τὸ ὄνομα τοῦ Ἀβαρι: Ἀβαρις, ὁ Ὑπερβόρειος.

Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἡρακλείδη γιὰ τόν Ἀβαρι ὠφελήθηκε καί ὁ Ἐκαταῖος ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα τῆς Θράκης (ἢ ἀπὸ τὴν Τέω τῆς μικρασιατικῆς Ἰωνίας), ὁ ὁποῖος γύρω στὰ 300 π.Χ. εἶχε γράψει ἓνα μυθιστόρημα γιὰ τοῦς Ὑπερβορείους. Ὁ Ἐκαταῖος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περίληψη τοῦ ἔργου του πού παραθέτει ὁ Διόδωρος, 2, 47, δέν πίστευε πῶς ἡ θρυλικὴ χώρα τῶν Ὑπερβορείων ἦταν στὰ βόρεια τῆς Σκυθίας, ὅπου τὴν εἶχε ἀναζητήσει ὁ Προκοννήσιος Ἀριστέας, ἀλλὰ ἦταν ἓνα μεγάλο νησί, κοντὰ στὶς ἀκτὲς τοῦ Ὠκεανοῦ, βορειότερα τῶν Κελτῶν καὶ πορρωτέρω τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου Βορέου. Ἦταν χώρα εὐγείας καὶ πάμφορος, μέ δυὸ σοδεῖες καρπῶν τὸν χρόνο. Ἀπὸ τοῦς θεοὺς οἱ ἐκεῖ ἄνθρωποι τιμοῦσαν περισσότερο τὸν Ἀπόλλωνα, τοῦ ὁποῖου ἡ μητέρα Λητώ ἦταν Ὑπερβορεία. Ἀπὸ τίς ἐπισκέψεις τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ κυριότερη γινόταν κάθε 19 χρόνια, ὅποτε τὰ ἄστρα, συμπληρώνοντας μιὰ διαδρομὴ, ἐπανέρχονταν στὴν ἀρχικὴ τους θέση. Τότε οἱ Ὑπερβόρειοι γιόρταζαν μέ τὴν παρουσία τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ ἰσημερίας ἑαρινῆς ἕως Πλειάδος ἀνατολῆς. Γιὰ τὴν ἐπίσημη ἄφιξη τοῦ θεοῦ στοῦς Ὑπερβορείους εἶχε γράψει εἰδικὸ ἔπος ὁ ἱερέας του Ἀβαρις. Ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀβαρι ἡ Σούδα ἀναφέρει μιὰ συλλογὴ χρησμῶν γνωστῆ στὴν Ἑλλάδα ὡς «Σκυθικοὶ χρησμοί». Κατὰ τὸν Ἐκαταῖο, μερικοὶ Ἕλληνες εἶχαν ἐπισκεφθεῖ τοῦς Ὑπερβορείους καὶ εἶχαν κάνει στὸ ἐκεῖ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος πολυτελῆ ἀναθήματα, μέ ἐπιγραφὰς σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἄλλοι πίστευαν πῶς κανένας Ἕλληνας δέν εἶχε φτάσει στοῦς Ὑπερβορείους, ἐνῶ μερικοὶ Ὑπερβόρειοι εἶχαν ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἑλ-

λάδα και πρὶν ἀπὸ τὸν Ἄβαρι. Περισσότερο γνωστὲς εἶναι οἱ ἀναφερόμενες ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο 4, 33 Ὑπερβόρειες παρθένες Ὑπερόχη καὶ Λαοδίκη ποὺ εἶχαν φέρει στὴ Δῆλο ἀπὸ τὴν πατρίδα τους ἱερὰ ἀντικείμενα ἐνδεδεμένα ἐν πυρῶν καλάμη (συσκευασμένα μέσα σὲ ἄχυρα). Αὐτὲς ἔμειναν στὴ Δῆλο. Ὅταν πέθαναν, ἐνταφιάστηκαν ἐκεῖ καὶ τιμῶνταν στὸν τάφο τους ἀπὸ τὰ κορίτσια τῶν Δηλίων ποὺ ἐτοιμάζονταν νὰ παντρευτοῦν. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο, 4, 35, πρὶν ἀπὸ τὴν Ὑπερόχη καὶ τὴν Λαοδίκη, δυὸ ἄλλες Ὑπερβόρειες παρθένες, ἡ Ἄργη καὶ ἡ Ὠπις, εἶχαν φτάσει στὸ ἱερὸ νησὶ τῆς Δήλου (ἴσως γιὰ νὰ παρευρεθοῦν στὴ γέννηση τοῦ Ἀπόλλωνος).

N.Δ.Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΗ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΣ (II)

Στὸ τεύχος 6, 1989, 22-26 τοῦ *ΕΔΑΕ* δημοσιεύτηκε σημεῖωμα σχετικὸ μὲ τὸν Κ. Πιττάκη καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ του ὡς ἀρχαιοκαπήλου καὶ ἀρχαιολογοῦντος. Ὁ ἐταῖρος κ. Κ. Κριμπᾶς ἐπανέρχεται, μὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὴ Σύνταξη τοῦ *ΕΔΑΕ* στὸ θέμα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Κριμπᾶ δημοσιεύεται ἐν συνεχείᾳ αὐτούσια (περικόπτεται μόνον τὸ σύντομο προοίμιο καὶ ἡ κατακλείδα) παρὰ τὸ ὅτι ἀρχὴ τοῦ περιοδικοῦ εἶναι (βλ. τεύχ. 9, 1990, 2) νὰ μὴν ἐπεκτείνεται σὲ συζητήσεις πού τὸ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸν ἐνημερωτικὸν χαρακτήρα πού πρέπει νὰ ἔχει. Ἐλπίζεται ὅτι κάποτε θὰ ἰδρῦσει ἡ Ἑταιρεία καὶ ἓνα περιοδικὸ ἐπιστημονικῆς κριτικῆς· πρὸς τὸ παρὸν λείπουν ἐκεῖνοι πού θὰ τὸ συντηροῦν.

[...] Τόσο στὸ *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο* (τχ. 6:26), ὅσο καὶ κατ' ἐπανάληψη στὸ περιοδικὸ *Ὅρος*, τὸ ὁποῖον ἐκδίδει ὁ κ. Ματθαίου, ἔχουν δημοσιευθεῖ ἐπικρίσεις γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπὸ ἐμένα τοῦ Κ. Πιττάκη ὡς παραχαράκτου καὶ ἀρχαιοκαπήλου (*Δαρβινικά* σ. 220). Οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ ἀφοροῦν τὴν διάθεση (πώληση;) ἀπὸ τὸν Κ. Πιττάκη στὸν J. Fallmerayer χειρογράφου παραχαραγμένου ἀπὸ τὸν πωλητὴ, ὅπως διατείνεται ὁ Βελουδῆς (*Jacob Philip Fallmerayer καὶ ἡ γένεση τοῦ ἑλληνικοῦ ἱστορισμοῦ* σ. 31 κ.έ.). Στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς *Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν* τοῦ Μπενιζέλου ὁ Ἰωάννης Γεννάδιος δίδει ἀποκαλυπτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς παραχαράξεις τοῦ Κ. Πιττάκη:

«Ὁ Χόμφ, κηρύξας ἀπεριφράστως (σ. 75) πλαστογραφημένα τὰ περιλάλητα *Φύλλα*, ἐρωτᾷ "Ἄλλὰ τίς ἐμῆχανεύθη αὐτά;" Οὐδ' ἐνταῦθα ἀποροῦμεν πῶς νὰ ἀπαντήσωμεν. Ὁ ἀμαθέστατος καὶ ἀναιδὴς πλαστογράφος δὲν εἶναι ἄλλος ἢ ὁ κτήτωρ αὐτῶν, ὁ πρὸ ὀλίγου ἀποθανὼν Πιττάκης. Ναὶ μὲν καλεῖ αὐτὸν ὁ Φαλλμεράϋερ ἐλλόγιμον Ἀθηναῖον ὅστις μνημονεύεται μετ' ἐπαίνου καὶ ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Boeckh *Corpus Inscriptorum*, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐν τῷ δ' τόμῳ ὀνομάζεται δι' ἄλλων προσηγοριῶν, λ.χ. homo vanissimus κλ., συχνὰ δὲ ὑποπτεύεται ἢ πίστις αὐτοῦ. Καὶ ὁ Ross ἄπτεται ἐπανειλημμένως τῆς αὐτοῦ ἀπιστίας, καὶ ἐξαίρει πρὸς ταύτη ἄλλας ὑπόπτους ιδιότητας». Ἐπιμένων δὲ ὅτι τὰ

Τέσσαρα Φύλλα ἐπλαστογραφήθησαν ὑπ' οὐδενός ἢ τοῦ Πιττάκη, ὁ Χόφφ ἐπιλέγει: «Ἐχων φύλλα τινὰ Βενετοῦ ἐσφραγισμένου χάρτου, συνέταξεν ἐκ τοῦ Ἀνθίμου τὰ μυθώδη Ἀποσπάσματα, καὶ τὰ ἐπώλησεν αὐτῷ [τῷ Φαλλμεράυερ] ἐπὶ μετρητοῖς ἀργύροις...».

καὶ παρακάτω

«Συντόμως εἰπεῖν ἐγὼ εἶδον ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου τὰ πρωτότυπα τὰ δημοσιευθέντα ἐν τῇ Ἱστοριογραφικῇ Ἐφημερίδι», ἐπεὶ σθην ἀμέσως ὅτι ἡ γραφὴ ἐκείνη εἶναι ὄχι μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας χειρὸς τοῦ ἑλλογίμου αὐτῶν κτήτορος».

Ὁ δὲ Γεννάδιος ἐπιλέγει:

«Δυστυχῶς ὁ μακαρίτης Πιττάκης, εἶναι μὲν ἄξιος μνήμης διὰ τὸν ἰσόβιον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων ζῆλον αὐτοῦ, ἀλλὰ προδήλως δὲν εἶχεν ἀκμαίαν τὴν συνείδησιν, οὔτε ὡς ἐπιστήμονος, οὔτε ὡς ἰδιώτου» παραθέτει δὲ καὶ ἄλλες ἀποδείξεις περὶ τῆς γενομένης πλαστογραφίας. Ὁ πλαστογραφῶν παλαιὰ κείμενα εἶναι πλαστογράφος καὶ ὁ πωλῶν αὐτὰ ἂν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθεῖ ἀρχαιοκάπηλος, εἶναι ὅμως κάπηλος πλαστῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων. Καὶ παρὰ τὴν μέριμνα τοῦ Κ. Πιττάκη γιὰ τὰ ἀρχαῖα, γιὰ τὴν ὁποία πρέπει νὰ τοῦ εἴμεθα εὐγνώμονες, τὸν ἠπιώτερον χαρακτηρισμὸν πού θὰ μπορούσαμε νὰ τοῦ ἀποδώσουμε εἶναι ὅτι ἐκ τῆς πολλῆς ἀγάπης ἐπολλαπλασίαζε ταῦτα μὲ τὸ ἀζημίωτον» [...]

K.B.K.

Ἡ ἱστορικὴ πλαστογραφία τοῦ Πιττάκη

Ἡ λεγόμενη πλαστογραφία τοῦ Πιττάκη εἶναι θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει εἰπωθεῖ ἀκόμη ἡ τελευταία λέξη. Ὁ Ἰω. Γεννάδιος, δισηγρονὸς τοῦ Ἰω. Μπενιζέλου τοῦ ὁποίου ὁ Πιττάκης πλαστογράφησε χειρόγραφα, δὲν εἶναι ὁ ἰδανικὸς κριτὴς γιὰτὶ στὰ λόγια του, πού παραθέτει ὁ κ. Κριμπᾶς, καθρεφτίζεται ὁ κόσμος τοῦ πατέρα του, τοῦ Γεωργίου Γενναδίου, κόσμος στὸν ὁποῖο ἐξέχουσα θέση εἶχε ὁ Πιττάκης. Οἱ ἐκδότες τοῦ κειμένου τοῦ Ἰω. Μπενιζέλου (Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, μὲ προλεγόμενα Ἰωάννου Γενναδίου· ἐπιμέλεια ἔκδοσης Ι.Κοκκῶνα - Γ. Μπώκου, ἐκδοτικὴ ἐποπτεία καὶ παρουσίαση Μ.Ι.Μανούσακα. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθήνα 1986, σ. λζ') λέγουν: «Καὶ οἱ δύο [ὁ Χριστόφ. Περραιβὸς καὶ ὁ Κυρ. Πιττάκης], σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Γεννάδιο, παραμόρφωσαν τὰ κείμενα μὲ ἀξιοκατάκριτη πρόθεση: ἤθελαν,

κυρίως, να ἐξαφανίσουν τὰ στοιχεῖα ποὺ μαρτυροῦσαν τὴν πατρότητα τῶν κειμένων. Ἀναφερόμαστε στὸ ζήτημα αὐτό, ἀπλῶς γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι θὰ μπορούσε ἴσως κανεὶς νὰ διατυπώσει ἐπιφυλάξεις, τόσο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν συμπερασμάτων, ἢ μέρους τῶν συμπερασμάτων, μιᾶς ἀντιβολῆς, ποὺ γίνεται μὲ βάση χειρόγραφα διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα στηρίχτηκαν οἱ κρινόμενες ἐκδόσεις, ὅσο καὶ γιὰ τὶς ἐκτιμήσεις ποὺ ἀφοροῦν στὰ κίνητρα τῶν ἐπεμβάσεων ποὺ διαπιστώνονται».

Ὁ Πιττάκης δὲν δημιούργησε ποτὲ πλαστὰ ἀρχαῖα (δηλαδὴ πλαστὲς ἐπιγραφές). Ἔστειλε στὸν Boeckh ἀπόγραφα ὀρισμένων ἐπιγραφῶν δύο φορές, γιὰ τὰ ὁποῖα πληρώθηκε, ὅπως δημοσίευσε ὅμως δύο φορές τὶς ἴδιες ἐπιγραφές στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογικὴ* χωρὶς νὰ πληρωθεῖ. Καὶ οἱ διπλὲς αὐτὲς δημοσιεύσεις ποὺ ὀφείλονταν στὴν ἔλλειψη μεθόδου ἐκ μέρους τοῦ Πιττάκη, ἐπέσυραν εἰρωνικὸ σχόλιο τοῦ Κουμανούδη (βλ. *ΑΕ* 1987, 64), ὅχι ὅμως κατηγορία πλαστογραφίας ἀρχαίων. Τοῦ Ross ἡ γνώμη γιὰ τὸν Πιττάκη δὲν εἶναι τόσο ἰσχυρή. Εἶχε κάθε λόγο νὰ βλάψει τὸν Ἕλληνα Ἐφορο. Παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του προσωπικότητα οὔτε ὁ Armansperg μπόρεσε νὰ τὸν διατηρήσει στὴ θέση του ὅταν δημιουργήθηκε τὸ γνωστὸ θέμα ὑπηρεσιακῆς καὶ ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας ποὺ προκάλεσε τὴν παραίτησή του. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συζήτησης παρατηρεῖται ὅτι ἡ δημιουργία πλαστῶν ἢ ψευδῶν κειμένων εἶναι συνήθεια ἀρχαιότατη καὶ οἱ ἱστορικοὶ μελετοῦν τὰ κείμενα αὐτὰ μὲ τὴ σοβαρότητα ποὺ τοὺς ἀρμόζει. Ὑπενθυμίζεται τὸ διαβόητο ψήφισμα τῆς Τροιζήνας καὶ ἡ νεώτερη «πλαστὴ δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου», τοῦ Α' αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης, πρὸς τὸν πάπα. Συμβαίνει ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετο, πράγματα ἀληθινὰ νὰ κηρύσσονται ψευδῆ ἢ πλαστὰ. Ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους τοῦ 19ου αἰ. ὁ πολὺς Στέφ. Α. Κουμανούδης μὲ ἀγανάκτηση ἀρνήθηκε, τὸ 1878, κάθε ἀλήθεια στὶς ἀνακαλύψεις σλαβικῶν κτισμάτων στὴν Ὀλυμπία ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς (βλ. *ΑΕ* 1987, 114-117), ἐνῶ ἤδη ἀπὸ τότε ἡ ἐπιστῆμη εἶχε δεχθεῖ τὴν ἀλήθεια τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ Κουμανούδης ὅμως, ὁ ἐρευνητὴς τῆς ἀλήθειας, ἀγωνιοῦσε γιὰ τὶς συνέπειες ποὺ μπορούσε νὰ ἔχει στὶς τύχες τοῦ ἔθνους του ἡ ἀνακάλυψη τῶν Γερμανῶν: «διὰ τί ἦτο ἀνάγκη ὁ τις ἐκεῖνος πτωχὸς καὶ ἀπολίτιστος πληθυσμὸς νὰ μὴ μείνη ἀπλῶς τίς, ἀλλὰ νὰ ὀνομασθῆ ῥητῶς Σλαβικός; Ἀρὰ γε διὰ νὰ καταισχυρθῶσι καὶ σιγήσωσιν οἱ νῦν Βούλγαροι, οἱ θέλοντες νὰ ἰδιοποιηθῶσι τὰς μέχρι τοῦ Αἰγαίου χώρας, ἀκούοντες τὴν παλαιάν των δυσγένειαν;» Ἦταν κακὸς ἢ κακόπιστος ἀρχαιολόγος ὁ Κουμανούδης ἀρνούμενος μὲ κάθε εἰλικρίνεια νὰ δεχθεῖ ὡς πραγματικὸ κάτι ποὺ σήμερα εἶναι δεδομένο καὶ δὲν μᾶς ἐνοχλεῖ καθόλου;

Ἱστορικὰ θέματα ποὺ σήμερα τὰ ἐξετάζουμε ἐντελῶς ἀκαδη-

μαϊκά ἦταν πυρωμένα καρφιά στὴν ἐθνικὴ συνείδηση μερικῶν λογίων τοῦ 19ου αἰ. Ὁ Πιττάκης πολλὰ ἔκαμε, ὅπως λέγει, «κινούμενος μόνον ὑπὸ τοῦ πρὸς τὸν ἔρωτα τῶν προγονικῶν μου λειψάνων πόθου». Ἀναγνωρίζει ὅτι πιθανῶς ὑπέπεσε σὲ λάθη ἀλλὰ «ὁ σκοπός μου ἦν τὸ κοινὸν καλὸν καὶ ἢ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διάδοσις παντὸς Ἑλληνικοῦ γράμματος, χάριν τῆς Ἑλληνικῆς εὐκλείας».

B.X.II.

ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΣΤΕΦ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

Ἐκδόθηκε ἀπὸ ἐκδοτικὸ οἶκο τῆς Ἀθήνας τὸ *Ἡμερολόγιον, 1845-1867* τοῦ Στεφάνου Α. Κουμανούδη, τετάρτου Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας (1859-1894), στὸν ὁποῖο ἔχουν ἀφιερωθεῖ μερικὰ σημειώματα τῶν προηγουμένων τευχῶν τοῦ *ΕΔΑΕ*. Τὴ μεταγραφὴ τοῦ χειρογράφου καὶ τὴ γενικὴ ἐπιμέλεια εἶχε ἀναλάβει ὁ δισεγγονός του Στέφανος Νικ. Κουμανούδης (1931-1987) καὶ μετὰ τὸν θάνατό του ὁ μαθητὴς του Ἄγγελος Ματθαίου, ὁ ὁποῖος ἀναθεώρησε τὴ μεταγραφὴ, εἶχε τὴν ἐκδοτικὴ καὶ τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια καὶ πρόσθεσε στὴν ἔκδοση τοῦ ἡμερολογίου Ἐπιλεγόμενα (αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις καὶ δύο σύντομες αὐτοβιογραφίες τοῦ Σ.Α.Κ. λατινικὰ τὶς ὁποῖες μετέφρασε, τὴ νεκρολογία ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1899, χρονολόγιο καὶ Συνοπτικὴ Ἐργογραφία τοῦ Σ.Α.Κ. καὶ «Σημείωμα γιὰ τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Σ.Α.Κ.»). Ἡ ἔκδοση τοῦ ἡμερολογίου καθυστέρησε πολὺ μετὰ τὴν πρώτη ἀναγγελία της καὶ τοῦτο ὀφείλεται σὲ πολλοὺς λόγους τοὺς ὁποῖους ἐκθέτει ὁ Α.Μ. Τώρα πλέον ὅμως ἔχουμε κάθε λόγο νὰ εἴμαστε εὐχαριστημένοι, γιὰτὶ ἓνα ἐνδιαφέρον καὶ συγκροτημένο κείμενο τοῦ Κουμανούδη ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του εἶδε τὸ φῶς μὲ τὸν καλύτερο τρόπο. Πρέπει νὰ τονιστεῖ ἐξ ἀρχῆς ὅτι ὁ Σ.Α.Κ. δὲν κρατοῦσε ἡμερολόγιο γιὰ νὰ τὸ δημοσιεύσει ἢ γιὰ νὰ δημοσιευτεῖ μεταθανατίως. Τέτοιες μάταιες φιλοδοξίες δὲν εἶχε. Τὸ ὕφος τοῦ κειμένου εἶναι ἀτημέλητο, πολλὰς φορὲς ἐλλειπτικὸ, καὶ χρειάζεται ἀρκετὴ γνώση προσώπων καὶ πραγμάτων τοῦ 19ου αἰ. γιὰ νὰ διαβαστεῖ ξεκούραστα.

Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σ.Α.Κ. εἶναι πολύτιμο γιὰ τὶς πληροφορίες ποὺ περιέχει καὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ χρῆση, χωρὶς ἀμφιβολία, πολὺ σύντομα. Ἡ μεγαλύτερη ἀξία του ὅμως βρίσκεται στὸ ὅτι μέσα στὶς σελίδες του σκιαγραφεῖται ἡ ψυχολογικὴ εἰκόνα τοῦ Σ.Α.Κ., μονόπλευρα γνωστοῦ ἀπὸ τὸ ἔργο του.

B.X.II.

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ

ΟΙ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Στους υποστηρικτές της τέλεσης των 'Ολυμπιακών 'Αγώνων στην 'Αθήνα παρατηρείται ψυχολογικός διχασμός. 'Αφ' ενός ήθελαν τους αγώνες για να τους αναβαπτίσουν (;) στα αρχαία ιδανικά, αφ' άλλου τώρα, μετά τη ματαίωση της τέλεσης, ανακαλύπτουν πώς κυριαρχεί σ' αυτούς το έμπορικό πνεύμα, ότι το χρήμα έχει μεγάλη θέση σ' αυτούς κ.τ.τ. Και στις δυο περιπτώσεις αὐταπατώνται θεληματικά, γιατί ὁ χαρακτήρας τῶν νεώτερων αγώνων ἦταν γνωστός. Θυμίζω πῶς ἡ δέκατη 'Ολυμπιάδα τοῦ 1936 ὑπῆρξε ἕνας γιγαντιαῖος μηχανισμός ψευδολογίας καὶ χρησίμευσε ὡς ὄργανο ἀδίστακτης προπαγάνδας. 'Ολόκληρη ἡ Οἰκουμένη τότε τοὺς δέχτηκε ὡς ὄργανο ἐπιβολῆς μιᾶς ἀπεχθοῦς ἰδεολογίας πὺ ἐσπείρε τὸν θάνατο στὴν Εὐρώπη.

Στὰ χρόνια μας οἱ αγῶνες δὲν βελτιώθηκαν. Τὸ 1968 σφραγίστηκαν, λίγες μέρες πρὶν ἀρχίσουν, μὲ τὸ αἷμα ἑκατοντάδων ἀνθρώπων. Τὸ 1972 ἄλλη σφαγή, τῶν ἱερῶν ἀθλητῶν, πρόσθεσε δεύτερη ταφόπλακα στὴν ἰδέα «τοῦ ὠραίου, τοῦ μεγάλου καὶ τ' ἀληθινοῦ». Τὸ 1980, τὸ 1984 οἱ αγῶνες γίνονται μέρος τοῦ ψυχροῦ πολέμου καὶ τὸ 1988 ἡ συναλλαγή, ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἱερῆς ἰδέας καὶ ἡ ἀπάτη θριαμβεύουν. Ποιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ σχέση τῶν σημερινῶν αγῶνων μὲ τοὺς ἀρχαίους πὺ καὶ ἐκεῖνοι δὲν ἦταν ἄμεμπτοι; Ἄς θυμηθοῦμε τὴν 'Ολυμπιάδα τοῦ 67 μ.Χ. πὺ μετατέθηκε κατὰ δύο χρόνια γιὰ νὰ λάβει μέρος ὁ Νέρων καὶ τίς ἀπάτες πὺ συμβόλιζαν οἱ Ζᾶνες.

Τώρα πὺ τὸ θέμα τῶν αγῶνων τελείωσε γιὰ μᾶς ἄς ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἀξίζει νὰ ἀσχολούμαστε μ' αὐτούς. Ἄν ἀξίζει νὰ στείλουμε στὸ Τόκιο ὡς συνήγορο τὴν ἐκθεση «Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα», ἂν ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια πὺ περιφέρονταν — καὶ περιφέρονται — τὰ ἀρχαία μας κερδίσαμε τίποτε. Καιρὸς εἶναι νὰ θυμηθοῦμε πῶς ἡ πολιτικὴ τῆς Ρώμης ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους πρεσβυτέρους τοῦ 155 π.Χ., οὔτε ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς ὀμήρους, ἀνάμεσα σ' αὐτούς ὁ Πολύβιος. Θυμίζω τὴ φράση τοῦ Κάτωνος τοῦ πρεσβυτέρου γι' αὐτούς (Πλουτάρχου, *Μᾶρκος Κάτων IX*): *“Ὡσπερ οὐκ ἔχοντες”, εἶπεν, “ὁ πράττωμεν καθήμεθα τὴν ἡμέραν ὄλην περὶ γεροντίων Γραικῶν ζητοῦντες, πότερον ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν ἢ τῶν ἐν Ἀχαῖα νεκροφόρων ἐκκομισθῶσι”* (καθόμαστε ὄλη τὴν ἡμέρα ἐδῶ σὰν νὰ μὴν εἶχαμε τίποτε καλύτερο νὰ κάνουμε καὶ συζητοῦμε ἂν μερικοὶ γέροντες Ἑλλήνες θὰ ταφοῦν ἐδῶ ἢ στὴν Ἀχαῖα).

B.X.Π.